KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX. évf. *November—December 1895.* *6-ik füzet.*

A Krisztus nem-imádás tana 1570-ben.

(Adalék Dávid F. tragoediájának történetéhez.)

Dávid Ferencz elitéltetése 1579-ben főleg a körül a kérdés körül forgott, vajjon újitott ő a két utolsó évben a Krisztus nem imádásának nyilt hirdetésével. Blandrata és társai esküt tettek arra nézve, hogy e tant ők soha sem vallották. A magyarországi kálvinista papság is megesküdött arra, hogy Dávid Ferencz „eretnek" nézete merőben új és halált kivánt az innovator fejére. A nagybányai trinitarius, mások szerint unitárius pap elismerte, hogy e tanok már a nagyváradi vitán fenforogtak s akkor senki sem botránkozott meg rajta. A nemesség nem tudott újitást látni az újnak tetsző elvekben s tovább is meg akart maradni szabad hitében. A papok közül is sokan pártolták nyiltan vagy titokban. Sőt az egész 1579-ki tordai zsinat Dávid elve mellett csaknem egyértelmüen igy határozott:

— Minthogy mi csak hallgatóinknak ezelőtt régen tanitott egyistenségi tanainkat épitjük s fejtjük tovább, kijelentjük és tudtul adjuk mindeneknek, hogy minket innovatióval bárki is törvénytelenül vádol. (*Jakab Elek:* Dávid F. emléke 228., 237.)

Történetiróink e kérdés tisztázásával eddig csak igen kevéssé foglalkoztak. Parutha catechesise vagy Sommer művei vetették fel nálunk először a Krisztus nem imádása tanát, lehet, hogy e fontos körülmény még igen soká felderitetlen marad. Csak annyit láthatunk az eddig előkerült adatok világánál, hogy magának Blandratának már 1578—9-et jóval megelőzőleg tudomása volt e hiressé vált tanról. Bár a felelősséget soha el nem vállalta érte, mégis elegen akadtak, a kik határozottan állitották, hogy maga is a Krisztus nem-imádás mellett állott mindaddig, mig a fejedelmi kegy őt a jezsuiták pártfogójává nem avatta. Maga Dávid Ferencz is igy nyilatkozott Blandratának vele egyetértéséről. Nem érdektelen adatokat nyujt e részben Méliusnak, a hires debreczeni püspöknek, egy mindeddig senkitől sem méltányolt műve, mely a Blandratáknak (értsd: unitá-

riusoknak) Krisztus embervoltát és nem-imádását illető nézeteiről már 1570. elején ilyen állitásokat terjesztett el: [1])

Első hazugságok a Blandratáknak.

1. Nehe. 9. Deu. 30. 32. Esa. 44. Igy szól: Én vagyok kezdet, vég, egyedül való Isten; én teremtettem az eget, földet és senki nem volt én velem: *Hát csak az Atya egy isten, nem az fiú.*

Másik ravaszsága Antichristusnak. A Credo, az irás egy istennek mongya az atyát; *hát ű csak az egy isten, nem az fiú, sem a sz. lélek.*

Harmad hazugságok *Blandratáknak.* Az atya teremtő; *hát nem az fiú, sem a szent lélek.*[2])

Ezután Mélius áttér művének a Krisztus istenségét védelmező részére. Igy sorolja fel az unitárizmus ellen irányzott érveit:

Az Christus Istensége ellen való eordeogi hazugságok.

Első. A Christus ember fia; megholtként szenvedett; nem tud mindent; erőtlen; kezdetett az Mária méhében; kissebb attyánál; az atya nagyobb: *Hát nem örökké való isten fia, sem nem teremtő; mert teremtés után kezdetett.*

Másik ellenvetés. A Christus ű istenének az atyát mongya: *Hát ő nem egy isten.*

Harmad ellenvetés. Christus mongya: Adatott énnékem minden hatalom az én atyámtul: *Hát nincs ű magának* (t. i. hatalma); *sem nem egyenlő isten attyához.*

Negyed ellenvetés. Az Christus lélekkel és hatalommal kenetett meg. *Hát nem örökké való isten, mert az kevés idővel lött.* Esa. 61. Luc. 4.

Eoteodik ellenzés. A Christus mindent vött attyátul; *hát nem volt az előtt.*

Hatodik eordeog nyila. Semmit az fiú magátúl nem mivelhet; *hát nem egyedül való Jehova isten.*

Hetedik ellenvetések a Belzebub fiainak. A Pater nosterben (miatyánkban) csak atyát nevez (meg az imádkozó Jézus): *Hát csak az atya imádandó, nem a fiú.*

E nevezetes tételre következőleg igyekszik Mélius megfelelni:

FELELET:

Hamis Consequentia im ez három okért:

Első: mert megbizonitók, hogy a mi az atyájé, mind az fiujé;

---

[1]) Mélius e művének czime: „*Az egéz szent irásbol való igaz tudomán.*" Debreczen, 1570. 4. r. Az ajánló levél márcz. 1-én kelt. Az alább idézettek „A MASODIK KÖNY" E_4—I_2. leveléből vannak véve az unitárius főiskolai könyvtár csonka példánya szerint.

[2]) Ez utolsó erősségre Mélius ily röviden felel meg: „*FELELET.* Szinte illyen consequentia: Dávid fia Ferencz ember, hát Blandrata nem ember. Igy Jehova Isten, teremtő az atya, de nem az fiú nélkül, az fiú kivül." Mely elmés feleletre egy mult századi unitárius kéz ezt jegyezte ugyanoda: „Bizony, Melius Péter, ha Fia az Apjának, nem lészen maga Apja, az is igaz."

az atya soha fia nélkül nem volt, sem atya, sem isten: Joan 5, 8, 10, 14, 15, 16.[1]) Az atya én bennem, én az én atyámban vagyok; soha atyám engem el nem hagyott, nálam nélkül, én kivölem más, egyéb teremtő, idvezitő Jehova nem volt. Joan. 8, 10.[1]) Esa. 45. Hát valamikor — igy okoskodik Mélius — az atyát nevezik, imágygyák, a fiú ki nem rekesztetik.

A másik oka. Mert Christus imádtatik úgy, mint az atya, hát miként nem lehet Isten az atya fia nélkül, fia kivöl: Igy nem imádtathatik fia nélkül.

Harmadik. Mert az atyák a fiat imádták, az Jehova angyalát, az apostolok Christust imádták. A Jacob a Jehova atyát a Jehova angyalával együtt imággya. Gen. 48.

Ezeket hozza fel Mélius a Krisztus nem imádása tanának megdöntésére. Ime tehát maga Mélius egész határozottan bizonyitja azt előttünk, hogy a Krisztus-nem-imádás tana már 1570. elején *(azaz a marosvásárhelyi országgyűlés előtt egy évvel!)* az unitárius egyház legjellemzőbb hitelvei közé tartozott. Annyira oda tartozhatott, hogy Mélius a legteljesebb határozottsággal tulajdonitja ellenfeleinek e korántsem újszerű elvet, mely úgy Dávid Ferencz, mint Blandrata rég elfoglalt álláspontjából a legtermészetesebben következett volna. Maga Mélius sem fejezi ki meglepett megbotránkozását ez előtte éppen nem új álláspont fölött. Minden különösebb kitörés nélkül, éppen azon a hangon sorolja fel jónak gondolt érveit ellene, a mely hangon Krisztus istenségét a legtöbb helyen védelmezi, s a mely hang feltünően érdes és metsző volta nem annyira a féltett igazság meggyőző erejének, mint sokkalta inkább a Mélius-féle nevelésmód és szenvedélyes vérmérséklet nyers tulzásának tulajdonitható.

Érdekesen egésziti ki a Krisztus nem imádása tanát „a Sátánnak", Blandratának vagy Belzebubnak tizennegyedik „hálója" vagy ellenvetése is az igazhitü Méliusnál:

Az szent lélek nem imádtatott, istennek sem mondatik. *Azért nem kell imádni.*

---

[1]) Ezt a kétszer is emlitett János evangeliumát fölötte igen szereti Mélius; nem győzi eleget emlegetni az unitáriusok ellen. Következők voltak megirva Mélius bibliájában e kedvelt helyeken:

— Adott életet nekem fiúnak az atya, hogy én magamban úgy legyek élő Jehova Isten, mint az Atya ű magában élő Jehova Isten. Joan. 5, 6, 8, 10. — Christus mongya: Valami az atyámé, az mind enyim. Valami az enyim, az mind atyámé és a szentléleké és a szent lélek enyimből veszen. Joan. 10, 14, 16, 17. — Ismég Christus mongya: Én vagyok az Jehova, kezdet, vég, én magamra eskeszem, hogy több más Jehova teremtő isten nincsen kivölem én nálam nélkül. Esa. 45. stb., stb. Lásd Mélius ugyanezen művében F—FII. és FIII. levél.

Ismét: *Egy Istent kell imádni, nem hármat. De ha a szent lelket, a fiat is imággyuk, három istent imádunk. Hát nem kell a szent lelket imádni.* (15-dik ellenvetés.)

Ismét: Ha az egy állat, Istenség más, külömb az atyától, fiútúl, sz. lélektűl, hát négység leszen: egy állat és három személy. (16-dik ellenvetése Antichristusnak.)

S végre: A Sz. Lélek, a Christus is csak eszközök, sáfárok az Isten dolgaiban, mert az Atya Isten mint eszközök által cselekedik csak ezek által. Hát nem úgy egy Jehova Isten a fiú, a szent lélek, mint az Atya. (20-ik „hálója a Sátánnak.")

*

Ennyit találtunk Mélius 1570-ben kiadott „Az egész szentirásból való igaz tudomány" czimü munkájában a Krisztus nem imádása tanáról. Feltünő, hogy Méliusnak másik, a nagyközönség számára készült műve, „Igaz szentirásból kiszedetett ének", melynek előszava 1570. április 7-én, tehát az előbbié után egy egész hónappal kelt, már mit sem tud az új eszméről s ellene egyetlen szóval sem vitázik. Még feltünőbb az, hogy maga Dávid Ferencz csak egy év mulva felel meg Méliusnak, 1571-ben szintén márczius és április havában adván ki kettős munkáját, melyek közül a Krisztus istenségével foglalkozónak czime im ez:

„Az Egy Atya Istennek És Az Ő Áldott Szent Fiának, Az Jesus Christusnak Istenségekről igaz vallástétel; a Propheták és Apastaloknak irássinak igaz follyássa szerént irattatott . . . . *Caroli Péternek és Melius Péternek okoskodássinak ellene vettetett.*"

Inkább Károli, mint Mélius Péternek felel meg e műben Dávid Ferencz „a két pápázó Péter" közül.[1]) Mélius iránt, úgy látszik, ekkor már csaknem nyilt megvetéssel viseltetett. „Szidalmas verseire" úgy, mint „a tisztességet félretevő káromló" könyvekre és levelekre az Fffiij. levelen adja meg feleletét, alig-alig érintvén benne a Mélius nevét. De azért Mélius 1570-ben kiadott könyvére is czéloz a harmadik rész, „melyben a pápázóknak okoskodási és ellenvetési a Christusnak Istenségéről megfejtetnek."

Talán a vallásos felvilágosodásban meg nem erősödött hiveket féltette a Méliusnál oly határozottan kifejezett rationalis elvek túlzásától, vagy talán a fejedelem halálával bizonytalanná vált jövőt nem akarta a gyors előre töréssel koczkáztatni. Vagy mostan is a socinianus szellemü Blandrata verte le a nyilt fellépéstől, mint 1569-ben a nagyváradi disputatio alkalmával. Csak az bizonyos, hogy

---

[1]) Károli 1570-ben kiadott prédikáczióiban főleg azt bizonyitgatta, mily következetlenség Dávid F. hivei részéről imádni az ember Jézus Krisztust.

most, alig pár hónappal a diadalmas marosvásárhelyi gyülés után, csaknem megállani látjuk e legmerészebb reformátort a rohanó haladás útjában: annyira teljesen határozottan a Krisztus imádása mellett nyilatkozik. Bár gondosan megkülönbözteti ez imádás módját, mégis az ily nyilatkozatokat félreérteni vagy eltagadni lehetetlen:

— *Vallom, hogy imádnunk kell az egy teremtő Istent, az Atyát, miképpen ő benne hinnünk is kell. De tagadom, hogy azért az ember Jézus Christusban nem kelljen hinnünk és ötet imádnunk.* (BBbiiij. lev.)

Ezt az *ember* Krisztust úgy vallja imádandónak, mint a kinek Isten adta e dicsőséget s mint a ki közbenjáró Isten és az emberek között, a ki által adja meg nekünk az atya a lelki jókat. „Mert Christus urunk erre tanit, hogy az ő nevében könyörögjünk az Atyának. Igéretet is ád, valamit az ő nevében kérendünk, hogy azt megadja az ő Atyja münekünk; sőt hogy ő maga azt megadja münekünk. (AAa. levél.)

Könnyü átlátni, hogy ez álláspont tetemesen különbözik a hét évvel később hirdetett Krisztus nem-imádástól. Ez ujabb tant Basilius szerint már 1574-ben prédikálták a székelyek közt és az alföldön s már ekkor a Dávid Ferenczczel való titkos egyetértéssel gyanusitja az illető prédikátorokat. 1579-ben, mint a Dávid elitéltetésekor kitünt, az unitárius nemesség is határozottan ily értelemben foglalt állást. A papok között is nem egy tekintély pártolta e radikálisabb felfogást. Ugy tetszik, hogy Dávid Ferencz, a ki már 1569-ben, a váradi disputatio idején, lelkében hive volt a Krisztus nem imádása tanának, épen úgy tévedett 1571-ben, mikor Mélius és Károli unszolását viszszautasitva, ellene mondott elvei természetes következményének, mint a mily következetlenül, sőt csekély vigyázattal járt el, mikor a Báthory Kristóf korát tartotta alkalmasnak arra nézve, hogy egyháza reformálását befejezze.

Ha nem csalódom hozzávető sejtésemben, talán éppen a fennebb kimutatott első kisebb tévedést akarta 1579-ben az 1569—71-ben elmulasztattoknak minden áron való kipótolásával helyrehozni. És ez önfeláldozó buzgalom az immár gyorsan hanyatló életkorban, párosulva a szabadelvüség útjáról mindinkább letérő országos viszonyok figyelembe nem vételével, adja meg igazi magyarázatát a Dávid Ferencz gyászos tragoediájának.

KANYARÓ FERENCZ.

Vallás az elemi iskolákban.*)

Ujabb események és vitatkozások a közönség figyelmét nagy mértékben a mi nyilvános elemi iskoláink ügyére irányitották és különösen azon intézkedésre, mely azokban a vallásos nevelés érdekében eszközöltetett. Az időpont nem látszik alkalmatlannak, hogy egy nyugodt pillantást vessünk arra a haladásra, mely e részben már megtörtént és azokra a feladatokra, a melyek még megoldandók maradtak.

A mi angol elemi iskolai rendszerünk — ha rendszernek lehet nevezni — lényegesen különbözik attól a rendszertől, mely az európai és amerikai szárazföldön érvényben van. Azt egészben véve nem alkotta valamely államférfi vagy bölcselő, hanem azzá, a mivé lett, a fejlődés lassu folyamata és a tapasztalás tanitása által jutott el. Nem olyan felekezeti (denominational) rendszer, miként Alsó-Canadában vagy némely német államban, a melyik fölteszi, hogy minden egyes polgár, akár katholikus, akár protestáns, kétféle vallásos oktatást kap, közköltségen a nyilvános iskolában. Nem is olyan, miként Francziaországban vagy az Amerikai Egyesült Államokban, egy tisztán világi rendszer, a mely a közös iskolából mindenféle theologiát kizár és az egyházaknak hagyja fenn, hogy saját iskoláikban és saját költségükön pótló oktatást adjanak. A próbálgató erőmegfeszitések, engedmények és békés kiegyenlitések hosszu sorának szüleménye; és ámbár az egyformaságot és részarányosságot nélkülözi, mint sok más angol intézmény, az idők folytában megmutatta, hogy van ereje magát a változott körülményekhez, az angol nép érzelmeihez, hagyományaihoz és vallásos véleményéhez alkalmazni.

Ez az általános állitás tisztán megvilágittatik két módon: 1. az önkéntes (voluntary) és felekezeti iskoláknak, mint a nyilvános oktatás egy részét teljesitő intézeteknek elismerése által; és 2. azoknak az adó alapján létesült iskoláknak szervezete által, a melyek az iskolaszékek (School-Boards) tevékenysége által hozattak létre. 1839-től fogva, a midőn legelőször eszközölt ki engedményeket az ujból szervezett Nevelés-Tanács Bizottsága, le az 1870. törvényjavaslatig,

---

*) Fitch jeles angol neveléstani irótól közöljük e czikket. Teljesebb megértésére meg kell jegyeznünk, hogy az anglikán papság álláspontja a községi iskolákra nézve, hogy azokban az anglikán hitvallás tanittassék, a mi neveléstani szemponttól eltekintve, a nem-anglikán vallásu protestánsok érdekeit is sérti. E törekvés ellen irányul e czikk, felölelve az egész angol iskolai rendszert, mi annak különös értéket kölcsönöz. *Szerk.*

a munkásság, melyet a Nevelési Ügyosztály végrehajtott, a helyi és önkéntes testületek segitsége által eszközöltetett. Az állam nem állitott iskolákat és nem tett lépéseket annak megkisértésére, hogy olyan iskolákat segélyezzen, melyeknek nem volt elegendő költségük. Az csak önkéntes tevékenységre támaszkodott; a helyi bizottság kezeire volt bizva a tanitó választása, a vallásos és másféle oktatás menete és az általános igazgatás feletti ellenőrzés; és tetszés szerinti évi adományokat tett csak azon egyszerü feltételek alatt, hogy a tanitónak legyen kellő minősitése és hogy az iskola nyitva legyen a felügyelésnek és alkalmazkodjék a törvénykönyvben leirt szabályokhoz. 1870. óta további feltételekül megkivántatik, hogy az iskolának mindenik osztályában két órán keresztül megszakitás nélkül világi oktatás adassék és a szülők követelhetik a felmentést az olyan vallásos oktatás alól, a melyet nem helyeselnek.

A községi iskolák (Board-Schools), a melyek azóta állittattak, az 1870-iki törvényjavaslat intézkedéseivel összhangzólag, ugyanazon neveléstani föltételeket kell hogy teljesitsék. Évi adományokat kapnak, részben a tanulók száma és részben a tanitás sikere által határozott mérték szerint, a mi a tanulók hivatalos vizsgálata alkalmával mutatkozik. Az iskolaszékeknek szabadságukban áll a vallásos oktatást illetőleg ugy irányitani intézkedéseiket, hogy az csak ezen feltételnek legyen alávetve: semmi oly vallásos káté vagy vallási formula ne tanittassék az iskolában, a mely kizárólag valamely felekezeté. Ez a jól ismert Cowper-Temple záradék.

A nyilvános nevelésnek ilyen rendszere Siegés Abbásnak, vagy a Napoleon Codex szerkesztőinek szükségképpen ugy látszanék, mintha nem volna benne egység és logikai összefüggés. De legalább annyiban sikerült, hogy az országban minden egyes gyermeknek hozzáférhetővé teszen egy nyilvános ellenőrzés alatt álló és több vagy kevesebb sikerrel az országgyűlés által megállapitott szabályokhoz alkalmazkodó elemi iskolát. És annyiban kibékitette a nyilvános nevelés iránt érdeklődő különböző vallásos és emberbaráti testületeket, hogy azok magukat nem tartják távol; mindnyájan elfogadták az államszabta feltételeket; mindnyájan elfogadták segitségét és a Nevelési Ügyosztálylyal (Education Department) hűségesen együtt működnek a nyilvános nagy munka végrehajtásában. Ezek az eredmények méltók a megnyerésre, a részarányosságnak és elméleti tökéletességnek még némi rovására is.

Az önkéntes (voluntary) iskolák folytatólagos elismerése, a melyeket nagy részben vallásos testületek — mint az elemi iskolák iránti nemzeti gondoskodásnak egy részét — állitottak, a fő és a legjellemzőbb vonása az angol rendszernek. És hosszu életem folyamában, a melynek több mint felerészét az iskolákkal és nevelőintézetekkel való közetlen érintkezésben töltöttem el, megtanultam nagyrabecsülni az önkéntes tevékenységnek az állammal való együtt munkálását. Az a tevékenység minket különbféle iskolákkal lát el, a melyeknek mindenike arra törekszik, hogy egészséges elemi oktatást szolgáltasson, de módszerre és az administratio sok kisebb részletére

nézve lényegesen különböznek egyik a mástól. Nevelési szempontból ez a különbféleség nagy fontosságu, minthogy a legkevésbé kivánatos, hogy az ország minden iskolái egy jellegüek legyenek. Azonfelül a felekezeti iskolák az állam szolgálatában az értelmes, emberbaráti és vallásos személyeknek egy nagy testületét szolgáltatják, a kik gyakran közeli rokonszenves atyafiságban vannak a gyermekekkel és szülőikkel és a kiknek igen hatásos segitségük nem érvényesülhetne egy olyan rendszer alatt, a melyet teljesen az állami vagy a közigazgatási tisztviselők ellenőriznének.

Mindazonáltal a mellett a buzgóság és törekvés mellett is, a mely által — a nevelési törvény meghozatala óta — az önkéntes iskolák felállittattak és fentartattak, úgy, hogy a tanulók átlagos száma, a mely 1870-ben azokban az iskolákban 1.152,389 volt, 1892-ben 2.300,377 re emelkedett, a községi iskolák tanulóinak száma a növekedésnek még sokkal gyorsabb mértékét tünteti fel, és a Nevelési Ügyosztály legutóbbi értesitője azt bizonyitja, hogy a tanulók átlagos száma azokban az iskolákban, a melyekben 1874-ben 138,293 volt és 1876-ban fölemelkedett 328,071-re, 1893 ban elérte az 1.704.130-at. Évről-évre a növekedés összege közti aránytalanság a kétféle iskolában mindinkább feltünő lesz; és ekkép a vallásos tanitás minősége a községi iskolákban mindinkább a bőrében jár az angol nép annak a nagy részének, a mely értéket tulajdonit az efféle tanitásnak.

Most 2,392 iskolaszék van Angliában és Walesben. A törvényben megengedett szabad választásnál fogva, 91 ezen iskolaszékek közül elhatározta, hogy a vallást egyáltalán kihagyják iskolai munkájuk tervéből; ezek közül az iskolaszékek közül 70 van Walesben, 21 Angliában, de ezek csaknem kivétel nélkül elrejtett, kevés népességü falvakban vannak. A többi iskolákban, beleértve mind a mezővárosiakat és nevezetes helységekben levőket, a bibliát olvastatják és nagy gondot forditanak a vallásos tanitásra. Birmingham csaknem egyedül áll azon városok között, melyek azt kivánják, hogy a Szentirást magyarázat és commentár nélkül kell olvastatni. De általában azt lehet mondani, hogy az iskolaszékek elvben megegyeznek azon politikával, melyet a londoni iskolaszék kezdetben elfogadott.

Ez iskolaszék szabályzata kiköti, hogy a biblia olvastassék és abból az erkölcs és vallás alapelveit illetőleg oly magyarázatot és oktatást kell adni, a melyek a gyermekek tehetségeihez illenek. A tanitók továbbá arra utasittatnak, hogy a leczkéket, a mennyire lehet, tegyék gyakorlativá és ne forditsanak figyelmet a szükségtelen részletekre. Egy rövid tervrajz készittetett a szabályszerü haladó leczkékre való előkészülés czéljából, mely magában foglalja a Miatyánkot, Tizparancsolatot, szent életleirásokat, a bibliának történelmi részét, Idvezitőnk életéből tényeket és leczkéket, a főbb példázatokat és olyan mondatoknak könyv nélkül való megtanulását, a melyek igazságosságot, mérsékletet és szülők iránti engedelmességet vésnek a tanuló elméjébe. Ezekből a tárgyakból az iskolaszék tisztviselői időszakonként szabályszerü vizsgálatokat tartanak; és az iskolaszék szivesen fogadta Beck Ferencznek és a vallásos iratokat

terjesztő Társulatnak azon ajánlatait, hogy a szentirás ismeretére jutalmak osztassanak ki. Az ekkép kiosztott jutalmak és bizonyitványok nagyra becsültetnek. A legutóbbi vizsgán a vezértanitóknak meg volt engedve, hogy a tanitványok 10% részét bocsássák fel a magasabb harmadik osztályba a szentirásban való egy speciális irásbeli vizsgára. Ekkép megvizsgált 6,908 fiu- és leány-tanuló közül 1,027 nyert dijakat és 2231 kapott jogot bizonyitványhoz. A fokozatos oktatásnak, vizsgáknak és dijaknak hasonló rendszere van a növendék tanitókra nézve is és a vizsgáztatók értesitői bizonyitják, hogy a tanitók kötelességeiknek erre a részére nagy gondot forditanak.

Ezen intézkedések lényege, mely a megváltoztatandók megváltoztatásával, azt lehet mondani, általánosan uralkodik és az egész rendszert jellemzi, abban áll, hogy az iskolaszékek sikeresen törekednek arra, hogy a gyermekeket isteni félelemben, az ő igéje iránti tiszteletben, a bibliai történelem és költészet meglehetős ismeretében és annak egyszerübb erkölcsi szabályai szerint és különösen Idvezitőnk életének és tanitásának ismeretében neveljék fel; de az nem része a tanitó kötelességének, hogy vitatkozó theologiai oktatást adjon, vagy hogy megengedje, hogy iskolája propagandául szolgáljon bármely kiváló vallásos felekezet hitczikkei számára. Senki sem kételkedhetik, a ki az iskolákat jól ismeri, hogy ezen határok között nagyon értékes vallásos és erkölcsi tanitás közöltetik az iskolákban, és hogy az ilyen oktatásnak a gyermekek magaviseletére és jellemére és a nemzet vallásos életére való befolyása mélyen érezhető.

Némelyek úgy gondolkozhatnak, hogy az visszaesés, midőn mi a bibliai oktatásról úgy beszélünk, mint a m lynek nagy civilizáló ereje, felemelő és finomitó befolyása van az értelmi életre. De a kérdésnek ezt a részét nem kell észrevétlenül hagyni. Mr. Matthew Arnold megszokta volt azt tenni jellemző világossággal és erélylyel. Mindig arra hivatkozott, hogy az irodalom lényeges tényező volt a jellem és izlés müvelésében és ez nagyban támogattat k magasabb iskolákban a régi klasszikus irók tanulmányozása által. De a nép nagy tömegére nézve a müveltségnek ez a faja csak egy módon érhető el:

„Csak egy irodalom van, egy nagy irodalom, melynek megértésére a nép elő van készűlve, ez a bibliai irodalom. Ámbár messze állnak attól, hogy teljesen elő lennének készülve arra, de némileg elő vannak és ez az egyedüli nagy irodalom, a melyre némileg elő vannak készülve. Ha a költészetnek, bölcseletnek és ékesszólásnak, ha általában a tudománynak van hatalma és jótékony csodát mivelő ereje a nevelésben, csak a biblia utján van sok alkalma a népnek arra, hogy hozzáférhessen a költészethez, bölcsészethez és ékesszóláshoz. A tehetség oly hurjai érintetnek ez által az oktatás által, a melyek a népiskolai oktatásnak semmi más részével nem érhetők el, még pedig különböző húrok, nemcsak egyedül a vallásos húr. A biblia a gyermekre nézve az elemi iskolában csaknem az ő egyedüli érintkezése a költészettel és bölcselettel. Mindazok, a kik becsülik a bibliát, biztosan megnyugodhatnak abban, hogy a bibliát ily módon

ismerni és birni: a legbiztosabb mód a biblia hatalmának és hatásosságának kiterjesztésére.

És e nézetnek több különleges esetre való kiterjesztésében, értesitőinek egyikében azt a tanácsot adja az iskolai ügyvezetőknek, tanácsot, a melyet országszerte már tényleg elfogadtak az iskolaszékek: A bibliai történelemnek egész vázlatát tegyék az iskolai munkának részévé; a legjobb zsoltárokat, az Ó-Testamentum történelmi és prófétai könyveiből a legválogatottabb mondatokat, az Új-Testamentum főbb példázatait, értekezéseit és intéseit válasszák ki könyvnélkül való megtanulás végett. Ez nem okoz féltékenységet, s ha mégis okoz valamit, hozzanak az illetők némi áldozatot a kitüzött czél végett. Némelyek azt fogják mondani, hogy a mit mi ajánlunk, az csak nagyon kis hasznát mutatja a bibliának, mégis ez az, a min a bibliának magasabb haszna fölépithető és ennek elfogadása az egyedüli eszköz arra, hogy a mi elemi iskoláink szűk oktatásában a felemelő és lelkesitő elemet megmentsük a vallás-politikai nehézségnek való feláldozástól."

Semmi tényleges nehézség nem emelkedett az iskolaszék igen egyszerü és értelmes programmjának értelmezésében és gyakorlati végrehajtásában. Az elméleti nehézségekről valójában nagyon sokat beszéltek a vallási gyűlésekben, szószékeken és a vallásos lapok szerkesztői, a kik nem tudják elhinni, hogy bármely vallásos oktatás megérdemelje nevét, a melyik nem kedvez valamely különös felekezet vagy párt érdekeinek.

Ezek az elméleti nehézségek mindazonáltal nagyobbára ismeretlenek magukban az iskolákban. Az ügyes tanitó, a ki szemtől-szemben találja magát a kicsi gyermekekkel, a ki némileg ismeri természetüket, jelenlegi éretlen véleményeiket, szellemi és erkölcsi szükségleteiket, hamar észreveszi, mily végtelenül csekély és a dologra nem tartozó a tárgy, a mely a versenyző pártok jelszavát és a felekezetek külső vitáinak rendes tárgyait szolgáltatja. Ilyen tanitónak, vagy valójában bármely gondolkozó keresztény szülőnek, valószinüleg a legkisebb gondja, hogy vitába álljon egy fiatal gyermekkel a felett, hogy mi a különbség az anglikán es dissenter, a baptista és az unitárius hitczikkek között. Ezek a különbségek kétségkivül komolyak és jelentőségteljesek lesznek, a mint az életkor előre halad és a mint a vélemények formálódnak. De kicsi, vagy semmi jelentőségük sincs egy kis gyermek előtt és az elemi oktatás szervezetében egészen helyen kivüliek.

A mi községi iskoláink tanitóinak rendesen teljes tudatuk van az ők erkölcsi felelősségükről. Sok közöttük az anglikán nevelő intézetekben neveltetett, mások más oly intézetekben, a melyek jóllehet, alakilag nincsenek összekötve egy felekezettel sem, mindazáltal teljesen át vannak hatva a vallásos szellemtől. Nem választottak volna oly pályát, a melyen a jellemnek és erkölcsi befolyásnak oly nagy fontosság tulajdonittatik, ha nem készültek volna elő a vallásos oktatás közlésének oly módjára, hogy a vezetők kivánalmait tettleg és szellemileg töltsék be. És minden tapasztalat azt bizonyitja,

hogy mint testület, teljesen megbizhatók. Alig hallottam valaha panaszt akár a miatt, hogy a kivánt dolgot nem tudják tanitani, akár a miatt, hogy megkisértették volna befolyásukat arra használni, hogy a gyermekeket egyházukhoz vagy isteni tiszteletük formájához vonzzák.

Mindazonáltal némely helyeken rég mutatkozik a hajlam a békés együttlét megzavarására és annak követelésére, hogy határozottabb dogmai előadás vitessék be a Board vallásos tanitásába. Szent Pál dekánja (Dean) mindig úgy irja le ezt a tanitást, mint a dissenter vallás tanitását, ámbár nem tudom, hogy valaha kijelölte volna, hogy akár a nonconformistáknak általában véve, akár valamely dissenter felekezetnek melyik megkülönböztető hitczikkelyei tanittattak valaha a községi iskolákban. Lord Salisbury, a ki látszólag elfelejtette, hogy a Cowper-Temple záradék sok kitünő egyházi embernek, beleértve nehányat az ő kitünő kartársai közűl is, szives beleegyezésével 23 év óta életben van, helyesnek gondolja azt irni le nekik, hogy egy oly szabadalmazott, rugalmas vallást találtak fel, a mely minden lelkiismeretre rákényszerithető egy kis nyomással. Mr Coxhead egy iskolába megy, a hol a gyermekek véletlenül éppen azt olvassák, hogy Idvezitőnk szülei miként mentek fel Jeruzsálembe és az anya hogyan fedhette meg gyöngéden az ő fiát ezekkel a szavakkal: „Atyád és én szomorkodva kerestünk téged“ és kérdezvén a tanulókat, ki volt atyja a mi Urunknak, azt a feleletet kapta: József. Ő nagyon megütközött ezen eretnekségnek felfedezésén, ámbár nem mondja, hogy valószinüleg anglikán iskoláiban is ezt a feleletet kapta volna. Azt sem mondja meg, hogy miféle magyarázattal óvta volna meg a kicsinyeket ettől a tévedéstől és tette volna a megtestesülés mély titkát érthetővé előttük: vagy miféle elképzelhető kedvező hatása volna a gyermek lelkiismeretére, jellemére és vallásos életére az orthodox tannak elfogadása.

Ezek és más ellenvetők sokat panaszolkodnak a vallás tanitásának a községi iskolákban meg nem felelő voltáról és azt, mint theologiai rendszert, hiányosnak mondják. Ez tökéletesen igaz. Természetes, hogy hiányos. Minden elemi oktatás hiányos. De a gyakorlati kérdések, melyek eldöntendők, ezek: „Az effajta tanitás a legillőbb-e az iskoláskorhoz?“ A hitczikkelyekben és kátékismusban való oktatás mennyiben szolgáltat a kis gyermekeknek igazabb és egészségesebb alapot arra a keresztény hitre és magaviseletre, a mely a mint remélhetjük, valamikor jellemezni fogja a felnőtt embert? Ezek oly kérdések, a melyek több figyelmet igényelnek, mint a mennyiben eddig részesültek. A priori okoskodással és a valódi tapasztalásra nem hivatkozva, nem lehet csodálni, ha az emberek igy okoskodnának: „Minden vallás alapja a hit.“ A hit az isteni lényre és az ő emberhez való viszonyára vonatkozó bizonyos állitásoknak (propositio) elfogadását jelenti. Ezért a keresztény gyermek nevelésében az első elem az alaphit beoltása kell hogy legyen. De hogyha az inductio egyszerübb és bölcsebb módszerét elfogadjuk és a kérdésekre azon világitásnál felelünk, a melyet a gyermeki természet alkatánál és a nevelési tapasztalatnak másra, mint a vallási tárgyakra irányuló

módjánál ismerünk, nagyon különböző végeredményhez jutunk. Bármely más tárgyból egyetlen ügyes tanitó sem tartja az ő első kötelességének, hogy a tanitványának véleményét megalkossa, hogy olyan állitások igenlésére szoktassa, a melyeket az nem ért. A nyelvészet-, történelem-, physika- vagy mennyiségtudományokban való terjedelmesebb és bölcsészetibb általánositásokat nem helyezi a gyermek elébe pályájának kezdetén, hanem sokkal későbbi lépcsőfokokon. Az első leczkék arra vannak szánva, hogy érdeklődést keltsenek a tárgy iránt, hogy lássák el a tanitványt tényekkel, vezessék gondolkozásra, adjanak oly oktatást, a mely érthető és hogy készitsék el elméjét annak jövőbeli megszerzésére, a mi nehéz. Azt teszik fel, hogy először jő az ismeret, azután a vélemény. Ezt az eljárást miért kellene megforditani az egyik legfőbb tárgy, a vallás dolgában? Természetesen könnyü egy engedelmes gyermek beleegyezését biztositani minden állitás iránt, ámbár eltaszitó és érzékfeletti, ha azok a tekintélyesektől ajánltatnak neki. De a beleegyezés nem hit; nem is vélemény és semmi életteljes vagy hatásos czélból nem lehet hitnek nevezni. Érett korában nézzen vissza bárki az ő gyermek korára és kérdezze meg magától, hogy a credonak könyv nélkül való megtanulása minő hatással volt aztán az ő értelmére és lelkiismeretére, vagy a kátékismusban lévő szentségi hatásosság elméletének magyarázata menynyire segitette őt későbbi, élete vallásos meggyőződésének megalakitásában és nem fog hibázni az egész elemi iskolai dogmatikai tanitás problemáját új világitásban szemlélni.

Példának okáért ott van az apostoli hitforma, a mely 18 különböző állitást foglal magában s a melyről a hagyomány azt mondja, hogy az első tizenkettő mindenikéhez külön-külön hozzájárult egy a 12 tanitvány közül. Ezen állitások közül némelyek, mint a csodálatos fogantatás és a szenteknek egyessége nagyon titokzatosak; mások, mint a pokolba való leszállás és a test feltámadása gyakorlatilag megszüntek sürgettetni a mi templomainkban, vagy az újabb kereszténység élő hitének bármely részét alkotni; és mások különböző fokozatokban valósággal érthetetlenek a gyermek előtt. Lehetetlen azt hinni, hogy e tételeknek élő szóval elmondása valamely valódi nevelési czélra szolgáljon akár vallási, akár értelmi tekintetben. Mégis sok jó keresztény ember ezt az ajakkal való szertartást lényegesnek tartja. Sőt a nevelési ügyosztály tüzetes véleményt adott arra nézve, hogy az apostoli hitformát a községi iskolákban tanithatják és azzal nem sértik meg a nevelési törvény 14-ik szakaszát. Ezt a rendkivüli határozatot, azt mondják, a korona jogászhivatalnokai is helyeselték azon alapon, hogy a kérdésben levő tiszteletre méltó formulare nem kizárólag valamely részleges egyházé, hanem közös minden keresztény felekezettel. A föltevés teljesen alapnélküli. Az apostoli hitformát a non-conformista imaházakban nem mondják el, sem pedig a vasárnapi iskolákban nem tanitják. Igaz, a Wesleyanok belefoglalják egyházi szertartásukba (Liturgical Service) és az ifjuság számára jóváhagyott kátéjukba. De sem a liturgia, sem a káté használatát nem erőszakolja semmi hatóság; mindkettő a helyi gyülekezeteknek tetszésére

van hagyva; és tény, hogy a Wesleyán templomoknak és iskoláknak nagy és növekedőben van azon száma, a melyekben az teljesen elhagyatott. Bármi legyen tehát a törvény szavainak törvényszerü és technikai magyarázata, nem férhet kétség hozzá, hogy jelenleg Angliában az apostoli hitforma tényleg anglikán formula és használata a községi iskolákban ellenkezik Mr. Forster törványjavaslatainak egész szellemével és irányával. Ezt annyira elismeri a londoni iskolaszéknek még azon pártja is, melyet illendőség szerint dogmatikai pártnak lehet nevezni, hogy nem merészelnek felszólalni a hitczikk befogadásáért; de a határozott dogmatikai oktatásnak egy vagy más alakban oly nagy fontosságot tulajdonitanak, hogy a mult ápril 13-iki tanitókhoz intézett jól ismert körlevelükben a maguk számára egy hitczikket alkottak, abból a czélból, hogy az legyen oltalomlevele a hitnek és hogy tegye lehetetlenné a bibliának minden unitáriusok szerinti vagy más tévhitü magyarázatát. Jogosan lehet kétkedni, vajjon ez a terv végrehajtatik-e? Augustinusnak és Szt. Tamásnak, a nicaeai és tridenti zsinatoknak új követői egy nagy conclaveban gyültek össze a Viktoria parton (Embankment) és otromba kisérletet tettek arra nézve, hogy a keresztény hit lényegét egy új formába kebelezzék be, a mely a középkori Scholastikusok vagy a latin egyház előtt ismeretlen volt, egy oly formába, a mely az Athanasius-féle hitczikk névtelen szerzőjének szemében, veszélyesen közel vitte volna őket az anathemahoz, mint a szentháromsági dogma megrontóit, vagy mint a Sabellius-féle eretnekségnek valamely új módositóit. Azt hiszik, hogy a kereszténység ügyét szolgálják a dogmának alaki és szóbeli állitásai által. E szót: „keresztény“, először ők vitték be a tanitó tanitásába, ez oly találmány, a mely vagy azt a titkos gyanut árulja el, hogy utoljára is a biblia magában véve nem keresztény és annak egyszerü, értelmes használata nem valószinü, hogy biztositsa a keresztény hitet; vagy másként azt jelenti, hogy jövőre nehezen megmagyarázható kérdéseket kell felállitani és az iskolaszékben valamely pártot fel kell hatalmazni oly kérdések használatára, melyek a tanitók személyes hitét megpróbálják és nekik felekezeti előnyöket nyujtanak. Igy nem lehet egy nemzet vallásos életét emelni és a gyermekeket az erkölcsi és vallásos érzetnek megnyerőleg és az igazság szeretetére nevelni és oktatni. A kik ily eszközöket ajánlanak, azoknak idézhetni Hecubanak Priamushoz intézett ezen jól elkoptatott szavait:

Non tali auxilio, nec defensoribus istis Tempus eget.

Egy egyszerü hivatkozás a történelem tanitására nagyon fogná mérsékelni azoknak várakozását, a kik azt remélik, hogy a credo és dogma segélyeivel az ők sajátlagos felekezetük érdekét mozditják elő a keresztény egyházban. Az egész 18-ik százon keresztül nyilvános jellegü iskolák Angliában csak az irgalmas iskolák (Charity Schools) voltak. Eredetüket buzgó egyházi embereknek köszönhetik, milyenek Nelson Róbert, a „Böjtök és ünnepek“ (Fasts and Festivals) czimü mű szerzője, Kenneth püspök és Stanhope dekán (dean), kik nemsokára a türelmi rendelet (Toleration Act) meghozatala után és a

18-ik száz kezdetén, új fajta iskolákat állitottak, határozottan abból a czélból, hogy ellene munkáljanak annak, a mit a törvény veszélyes irányának tartottak és hogy a szegények gyermekeit az uralkodó egyházhoz kössék. Ezek az iskolák, melyek közül az iskolákat vizsgáló bizottság (Schools Inquiry Commission) mintegy 200-at talált, hogy megmaradott 1865-ig, általában egy jellegüek voltak. Tisztán nevelési czéljuk nagyon kevés volt; de a Káténak és a Szertartástannak (Liturgy) és a templomoknak vasárnapokon és ünnepnapokon való látogatását szorosan erőszakolták, sőt a tanonczkodás kiváltsága sok esetben csak anglikán vallásuak fiaira szorittatott és csak akkor volt élvezhető, midőn a tanitó is, a kinek a gyermek keze alá adatott, anglikán volt. A bristoli Colston Eduard, a kinek tiszteletére még évenként kegyes orgiák ünnepeltetnek abban a városban, határozottan kikötötte az ő alapitó levelében (1708.), hogy „azon esetben, ha egy iskolás gyermeket a szülői rávesznek, hogy vallási istentisztelet ürügye alatt elmenjen vagy jelen legyen akármely idegen összejövetelbe vagy gyülésbe; vagy szóval, vagy tettel ráveszik őket, vagy elijesztik az olyan istentiszteléttől, a mely az anglikán egyházban megállapitott vallás: az igazgatóság felhatalmaztatik, hogy e rendeletnek nem engedelmeskedő gyermeket az iskolából kiüzzék és öltözetétől megfosszák, mert teljesen ellenkezik az én hajlamommal, hogy bármely gyermeket fanatizmusban vagy oly elvekben neveljenek, a melyek ellenkeznek az anglikán egyházéival."

Ez nagyon jellemző nyilatkozat és tisztán mutatja azok szellemét, a kik a mult században az irgalmas iskolákat alapitották és fentartották. És midőn 1811-ben a nemzeti társaság abból a czélból megalakult, hogy a szegény gyermekeket neveljék az anglikán egyház elvei szerint, a liturgiának és kátének tanitása előiratott, mint fő és megkülönböztető vonása minden nemzeti iskolának; és az ily fajta iskolák sokkal számosabbak lettek, mint minden többi elemi iskola együtt véve. Biztosan azt lehet mondani, hogy az 1870-iki nevelési törvényig, azoknak az iskoláknak négyötöd része, a melyek a szegény gyermekek által megközelithetők voltak, a papság befolyása alatt állott és megkülönböztető anglikán tanitással bélyegeztetett és határozottan arra voltak szánva, hogy a tanulókat vonzák az anglikán egyház isteni tiszteletéhez és befolyását erősitsék. És mi volt az eredmény? Nincs polgári osztály, a mely oly reménytelenül elidegenedett volna az anglikán egyháztól, mint éppen az az osztály, a mely ezen kivételes befolyásnak volt alája vetve. Nevelés tekintetében az ország sokat köszön a nemzeti iskoláknak és a papság törekvésének. De a főczél, a melyre az egyházi tanitás határozottan irányult, nem éretett el. Az iskolák nem segitették a templomokat megtölteni. Azok az emberek, a kik az egyház iskoláiban neveltettek, rendesen nem járják a templomot. Az angol egyháznak igazi ereje a közép és felsőbb osztályok soraiban van, azaz határozottan azon személyek között, a kiket ifjuságukban semmi külső hatalom sem kényszeritett más, mint saját tanitóik és szülőik arra, hogy a hitformát könyv nélkül tanulják. A dogmatikai tanitás védelmezőire semmi sem lehet

annyira leverő, mintha a nemzeti iskolákban nevelt férfiaknak és nőknek hitét és ilyen személyeknek jelenleg az angol egyházba való viszonyát őszintén megvizsgálják.

Ujabban sokat beszéltek a szülők jogairól és igényeiről. Erre nézve egy érdekes kivonatot közlök a Lord Salisbury beszédjéből, a melyet a mult octoberben Prestonban tartott:

»A vallásos nevelésben csak egy józan alapelv van, a melyhez ragaszkodniok kell és az az, hogy a szülőnek, ha csak halálos vétek által el nem játszodta, legyen meg az az elidegenithetlen joga, hogy maga határozza el, hogy gyermeke a minden tárgyak közt legszentebb és legfontosabból milyen tanitást kapjon. Ez oly jog, a melyet semmi előhaladás sem tagadhat meg, s melynek elragadását semmiféle államszükség sem kell, hogy megengedje.“

Ha ez azt jelenti, hogy minden szülőnek joga van azt tanitani gyermekeinek, a mi neki tetszik, s abba a templomba vagy abba a vasárnapi iskolába vinni őket, a melyiket inkább szeret és a hol választék van a hozzáférhető iskolákban, szabadon gyakorolja a választást, cadit questio (arról többet nincs mit beszélni). Nincs szükség bizonyitani ezt a jogot vagy elidegenithetetlennek nyilvánitani, látván, hogy senki sem vitatja és a mennyire jelenleg látszik, senki sem javasolta az elidegenitését. De ha azt jelenti, hogy a szülőnek joga van azt követelni, hogy az ő saját egyházának vagy felekezetének megkülönböztető theologiáját tanitsák közköltségen a közös iskolában, az ember hajlandó tudakozni, hogyan származott az a jog és hol ismertetett el. Tudtommal nem ismertetett el egy művelt államban sem. Bizonyosan sohasem ismertetett el Angliában; és egy kicsi rágondolás, hogy mi történnék egy oly faluban, a melyben csak egy iskola van, ha az anglikán, baptista, wesleyan és a presbyterian mindnyájan követelnék ezt a jogot, meg fogja mutatni, hogy ennek a követelésnek megengedése mily lehetetlennek fogna bizonyulni tettileg. Valójában van egy tekintet, a melyben ez a jog elidegenithetlen, minthogy azt nem idegenitheti el az ember, a mit sohasem birt.

Az igazság az, hogy a határozottabb dogmatikai tanitás iránti követelés a papságtól származik és a jóakaratu emberektől, kik aláirnak az iskolák javára, de nem a szülőktől. Az ők nevükben tétetik, de nem általuk.

A mi az eszményi munkást, a jó egyházi embert illeti, a ki nincs megelégedve a községi iskola vallásos tanitásával, azért hogy hiányos és a ki mint jogot követeli, hogy az ő saját egyházának összes theologiai rendszere az elemi iskolában közköltségen tanittassék, az teljesen képzeleti személy. Ha ilyen egyén léteznék, panaszkodnék az iskolai ügyvezetőség ellen és a lelkiismereti záradék (Conscience Clause) védelme alatt követelné, hogy gyermeke visszatartassék a bibliai tanitástól, mivel az nem elég határozott és mivel ő abban felfedezte a nonconformismusnak vagy eretnekségnek szagát. De a tapasztalás azt bizonyitja, hogy egyetlen ilyen személy sem találtatik. Az az erélyes törekvés, a mely oda irányult, hogy a képviselő szülőknek egy küldöttsége hozassék össze abból a czélból, hogy

az iskolaszéktől specialisabb tanszerü oktatást követeljen, a mint nagyon tudva van, furcsa és nevetséges felsülést eredményezett.

Szerencsére sok szülő van a társadalomnak ugy alsóbb, mint felsőbb osztályából, a kik komolyan gondoskodnak gyermekeiknek vallásos tanulmányáról és oktatásáról és a kik azt ohajtják, hogy gyermekeik felnőve ahhoz a vallásos testülethez ragaszkodjanak, a melyhez családjaik tartoznak. Az atya ily esetben gyermekeit magával viszi az isteni tisztelet helyére és számukra azt a vasárnapi iskolát vagy bibliai osztályt választja, melyet a saját papja gondoz. Biztosan hozzá lehet adni, hogy az ilyen szülő olyan ember, a ki nagyra becsüli a községi iskola egyszerű bibliai oktatását és ugy tekinti azt, mint a mely a lehető legjobb alapot szolgáltatja a teljesebb vallásos oktatáshoz, a melyet ohajt, hogy gyermekei megszerezzenek az ő egyházközségében.

J. G. Fitchtől: Varga Dénes.

Adalékok a magyar és lengyel unitáriusok közötti régi testvéries viszony megismeréséhez.

Második közlemény.

Uzoni Fosztó István halhatatlan érdemü egyházi történetirónk — a mint unitárius egyházi tankönyveinkben olvasható — röviden, de meleg rokonszenvet s mély hálát kifejezőleg örökitette meg Kmita Andrásné, Wilhelm Krisztina buzgó áldozatkészségét, midőn az unitárius egyházat tetemes költséggel segitette, hogy a tőle elvett nyomda helyett Hollandiából új nyomtató sajtót és betüket szerezhessen, azon okból, mert a más hitvallásuak nyomdái az unitárius egyházi könyveket: minők az énekes- és imakönyvek, katekézis, halotti beszédek stb. nem szivesen nyomatták ki, s igy az egyházi buzgóság és eleven hitélet közöttük meglankadt, az unitárius vallás terjedése, sőt csak megismerése is majdnem lehetlenné vált. A költséget, a mibe a nyomda a jóltevő asszonynak került, mintegy három ezer forint körüli összegre számitják az egykoruak is, a kik e korszak történeteit legalább nagyjában följegyezték.

Nemrég történelmi kutatásaim során véletlenül egy Binyevszki Ádám és Kmita András kolozsvári polgárok és kereskedők közötti politikai uton tárgyalt panasz iratára akadtam, melyek figyelmemet magukra vonták azért, mert az előbbi nyomdaadományozás és a panasziratok tárgya és ténye azon egy időközben történt. Nem ujat mondani akarás, nem is a jótékonyságáról hires Kmita pár hiv vallásos érzülete iránti kétely ébresztés vagy gyanu támasztás oka annak, hogy ez iratokat e folyóirat olvasóival megismertetem; de egyesegyedül a történetirói igazságkeresés erkölcsi kötelezettsége. Ez oly fő-fő feladata a történetirónak, a mi elől kitérnie nem szabad, még akkor is, ha teljesitése rá nézve egyénileg kellemetlen, vagy ha tisztán tudja is, hogy felfödözése rég megállapitott s gyökeret vert történelmi tényeket és felfogásokat módosit vagy változtat meg.

Az itt fenforgó két történeti eseményről nézetemet e közlemény végén mondom meg. Itt előre bocsátom annak hivatalos iratokban

fenmaradt részleteit, a latinokat hiv kivonatban, a magyar iratokat eredetijökben, hogy az olvasó maga is a látottakból és olvasottakból itéletet alkothasson.

Ezek a következők:

1701 n aug. 2. Binyevszky Ádám, lengyel nemes, a ki természetes fiának Binyevszky Jánosnak is gyámja és a fenforgó ügyben kinevezett felhatalmazottja, felségi folyamodványt adott be I. Lipót császár-királyhoz és erdélyi fejedelemhez, melyben irja, hogy a felségnek, mint királyának és természetes urának, s isten után a földön a legfőbb igazságszolgáltatónak nehéz panasszal, nyögve kényszerül fölfedezni és eléadni, hogy miután régen elmult években és időben, mintegy 1678. év körül ő messze földön hazájától távol volt, kedves neje Khiffkovska Zsofi, néhai Nemes Kmita András lengyelnek és kolozsvári kereskedőnek s nejének Wilhelm Krisztinának, azok kérése következtében, háromezer magyar forintot tevő összeg pénzt, jövő bizonyos visszafizetés reményében, igaz és az országban szokásban levő kamat mellett kölcsön adott, s némely drágaságait, t. i. fölkelhető javait, melyek szucsáki birtokán 8 ládában voltak eltéve, ha nem csalódik, ugyanazon évben, azon lakóhelyéről, az idők nemállandósága miatt, nagyobb biztonság tekintetéből, a már emlitett Kolozsvár városába vitte át, s ott csakis az ő hazajöveteléig Tisztelendő Lakovszky Endre urnak, a kolozsvári lengyel unitáriusok papjának és a mondott Kmita Andrásnak gondviselésére bizta és adta át ma is nála meglevő Leltár szerint; de azután az 1679-ben ottan uralkodott pestisben szeretett neje elhalván, egy házát is, mely volt a belső-magyarutczában, egy, évenként 80 forintot jövedelmező sütőházával együtt, a már megboldogult Lakovszky Endre és Kmita András, valamint más két, felkelhető jókkal telt ládát, a nevezett város nemes tanácsa egyszerüen elfoglalt és elsajátitott és bárha a nevezettek — a jelzett tiszta adósságon kivül egyéb elfoglalt jóknak maguk és az ő haláluk után örököseik gyámjává és gondviselőjévé tették, s igy magukat, elhalálozásuk esetében örököseiket számadástételre kötelezték; és bárha a panaszló külföldről haza jötte után őket, s haláluk után örököseiket, gyámságukról való számadásra barátságosan többször felszólitotta, később törvényesen is sürgette, hogy a nevezett Kmita és Lakovszky, halála után örökösük Wilhelm Krisztina, Kmitáné és Khiffkovski Zsofi, Lakovszkyné, mint a kikre elhalt férjeik javaival a terhek is rá szállottak, azon eltulajdonitott jókat és felkelhetőket adják vissza; de ők sem kérésére, sem a törvény intésére nem hallgatva, panaszló javait husz és azon felüli éve-

ken át erőhatalommal eltartóztatván, ez által férjeik bűnének részeseivé lettek, s a panaszlónak sok költséget, fáradságot és nagy károkat okoztak; minthogy panaszló a sok utazás, költség és fáradság által kifárasztva, az ügye folytatására szükséges anyagi erőtől megfosztatott, kénytelennek érzi magát ő felsége kegyelméhez folyamodni, mint az igazság legfőbb kiszolgáltatójához, s igazságos panaszának orvosoltatását kérni, annyival inkább, mert ő már kérte Apaffi Mihály fejedelmet, Teleki Mihály kancellárt, s végre a mostani erdélyi kormányzót (gr. Bánffyt) is, a kik nemes Kolozsvár város tanácsához többször bocsátottak ki rendeletet, hogy az ügyet intéznék el; de annak soha foganata nem lett, s a Tanács birói tisztéről megfeledkezve, az ügyet, az ellenfélnek kedvezve, a panaszlónak nagy kárával, sok költség és fáradság okozásával, a mai napig huzta-halasztotta, s panaszlónak igazságát kiszolgáltatni elmulasztotta.

Miután, felséges császár! a hitelezőknek a mai törvények a kölcsönzött tőkét, kamatát s a perlő félnek költségét és fáradságát megtériteni rendelik, miután a gyámok a gondjuk alá vett jókról számolni, ezek felett szucsáki birtokosok a tőkén és kamatain kivül a megszünt haszonélvezetért is kártéritéssel tartoznak: ez okért a panaszló a császári felséget, mint a kiben isten után egyedül bizik, térdre borulva kéri, hogy előadott legigazabb ügyét, s szenvedéseit és nyomorát megtekintvén, boldogtalan sorsát vegye királyi szivére, s az erdélyi kir. kormányszéknek rendelje meg, hogy a kolozsvári tanácshoz küldjön ki két biztost, a kik maguk elé hivatván a tanácsot és a többi érdekelt feleket, azokat hallgassák ki s a panaszló ügyét vizsgálják meg, hozzanak róla itéletet, s mind az elől emlitett tőke, mind kamatai kifizetését itéletesen mondják ki s azonnal végrehajtás utján a Kmita András özvegye, Wilhelm Krisztina javaiból fölvételét és visszafizetését intézzék el, az emlitett házakat és felkelhetőket adassák vissza s Kmita Andrásné és Lakovszky Endre örökösei bárhol található javaiból a kolozsvári nemes Tanács által szolgáltasson teljes elégtételt. Mely kegyelmességet Császár ő felségének panaszló megszolgálni igyekezni fog. A várossal szemben pedig azért, hogy őt jogtalanul elzáratta s neki elvett vagyona által kimondhatatlan károkat okozott, további panasztételre jogát fentartja.... (Lásd hátrább I. sz. alatt.)

E panasz-iratot a király 1701. aug. 2-án kelt királyi leiratával az erdélyi kir. kormányszéknek küldötte le, melyből az Binyevszky Ádám lengyelnek követelését bővebben meg fogja értetni; s minthogy a királynak — mondja a leirat — egyik legfőbb gondja, hogy a

gondviselés által ő rá bizott országok fiainak igaz ügyeikben és követeléseikben igaz és méltó elégtétel szolgáltassék, még pedig a hazai panaszlóknál előbb, azért, hogy hasonló esetekben az ő alattvalói iránt a szomszéd fejedelmektől ő reá szintén hasonló kedvezményt vár; ez oknál fogva kegyelmesen és komolyan meghagyta a kir. főkormányszéknek, hogy úgy állván a dolog, a mint a panasziratban előadva van, a kolozsvári Tanácsnak komolyan ajánlja, hogy a panaszló ügyét minden halogatás és kifogástétel nélkül oly gyorsan és pontosan intézze el, a mily önkéntes és kész az ily elnyomottak és szegények irányában a király kegyelme és szándéka; hogy az ily halasztgatásokért s az igazságnak késedelmes kiszolgáltatásáért rendkivüli közigazgatási módokról és eszközökről ne kelljen gondoskodni és azokat alkalmazni, sem pedig hogy az ily halogató eljárás okozói és a felségnek ily gondokat szerzők ellen, tekintet nélkül a rendekre és személyekre, példás büntetést kénytelenittessék alkalmazni. *)

Ez ügyben az udvari kancellária is irt a kir. főkormányszékhez november 5-én, a mi magyarul levén: itt közlését fölöslegesnek tartom; a III. szám alatt egész terjedelmében olvasható.

A kir. főkormányszék csaknem paraphrázisát adta a panaszló kérvényének Kolozsvár tanácsához szept. 17-én intézett rendeletében, mely alább IV. szám alatt hiven lévén közölve, itt előlegesen is szólni tartalmáról fölöslegesnek tartom.

A kir. főkormányszék e tárgyról szept. 15-ki ülésében tanácskozva, meghatározta, hogy a kolozsvári tanácsnak irassék meg a Binyevzky ügyében, hogy minden huzást-halasztást félretéve, a dolgot származásától kezdvén, határozzák el, (reclusis omnibus subterfugiis, ab ovo rem decidant) ha közben a kir. kormányszék az ő akaratuk ellenére is ezen már annyi évek óta annyi kedvetlenség közt halogatott ügyet első ülésében el fogja határozni. Azonban e határozat az előbb idézett szept. 17-ki keletü leiratban sokkal enyhébben intéztetett el.

Itt a levéltár adatai elhallgatnak. Binyewszky öreg volt, az erdélyi udvari Cancellária leirata szánalomra méltó és elnyomorodott embernek irja, s hihetőleg ez időben meghalt. Alperes társai Kmita és Lakovszky már rég nem éltek, utóbbi 1691. aug. 1. halt meg, s a per folyama a 24—25-ik évre terjedett ki, az ország békéjét a Rákóczi-forradalom megzavarta, mi ujabb okot szolgáltatott a kolozs-

---

*) Az *Orsz. Levéltár* erdélyi udvari kancelláriai osztályában 133. 1701. év és szám alatt levő *eredetiből.*

vári tanácsnak késlekedésre. Ugy látszik, az ügy feledékenységbe ment.

Ez a Binyovszky vagyon sorsának hézagos ismertetése. Miután az országos levéltárakban a panaszt igazoló semmiféle adat található nem volt: ilyet a Kolozsvár városi levéltárból lehetne szerezni, a mire nekem alkalmam most nincs; lesz-e valaha, nem tudom. Mások pótolják a hiányt, s itéljenek a panaszló és bepanaszlott közötti vitatárgy felett. Én a Kmita Andrásné Wilhelm Krisztina elől jelzett szép vallásos ténye felől megállapitott s fennálló történeti nézeteket egy bizonyitatlan panaszirat alapján megváltoztathatónak nem tartom.

* * *

Es most lássuk a forrásokat eredetiben vagy röviditett kivonatban.

I.

Augustissime et Invictissime Romanorum Imperator, Domine Domine Clementissime!

Majestati Vestrae Sacratissimae, velut Regi Dominoque naturali, et summo post Deum in Terris Iustitiario, gravi cum querela gemebunde detegere et repraesentare necessitor, qualiter posteaquam superioribus dudum retroactis annis et temporibus, idque in Anno circiter 1678. me eotum in longinquis terris absente, charissima quondam consors mea, Sophia olim nata Khiffkovska, Egregio quondam Andreae Kmita, Polono et mercatori Claudiopolitano et uxori ejusdem Christinae Wilhelm, ad instantem eorundem requisitionem, certam quamdam ter mille florenos Hungaricales facientem summam pecuniariam, sub spe futurae et indubitatae persolutionis nomine justi et in Regno usitati interesse mutuo concredidisset et elocasset, ac etiam nonnullas res pretiosiores, Bona utpote mobilia in certis quibusdum octo cistis reconditas, Anno, ni fallor, eodem ex solita tandem habitatione sua in possessione Szucsák existente habita, propter temporis inconstantiam pro majori securitate in jam fatam Civitatem Claudiopolitanam transtulisset, inibique usque duntaxat reditum meum, Honorabili quondam Andreae Lakovsky, pro tunc Ecclesiae Unitariorum Religionis Polonicae Claudiopolitanae Pastori, et dicti Andreae Kmita, in spem bonae ac securae conservationis et tutelae juxta certum penes me habitum Inventarium fiducialiter concredidisset et commisisset; sed et expost Anno ibiden 1679. immediate subsequenti, grassante in Regno pestifera Lue ex Dispositione Divina, praememorata uxore mea ex vivis decedente, certam quamdam etiam unam domum meam lapideam simul ac pistoriam alias antea de anno in annum in et pro 80 florenorum eatenus infallibiliter provenientium elocari solitam, in praedicta Civitate Claudiopolitana,

plateaque vulgo Belső-Magyarutcza vocata, existentem habitam, jam fati Andreas quondam Labovsky et Andreas ihidem Kmita, Nobilis porro Senatus praefatae Civitatis Claudiopolitanae certas quasdam alias duas ejusmodi rebus mobilibus onustas cistas simpliciter occupassent et appraehendissent; ac quamvis saepe repetiti Andreas quondam Labovsky et Andreas Kmita (hic praeter praescitum liquidissimum debitum) per appraehensionem et occupationem praedeclaratorum Bonorum semet in manifestam eorunden tutelam immisisissent, ac taliter sese, ac post eorum decessum, successores quoque suos, ad dandam de administrata tutela rationem obnoxios reddidissent, et licet etiam ego quoque expost itinere meo peracto redux, easdem modo praemisso apprehensas et occupatas res primo quidem amicabiliter, expost vero etiam juridice et processualiter saepe memoratis Andrea Kmita, ac altero itidem Andreae Labovsky, ipsorum nimirum adhuc vita comite, expost vero ab haeredibus et successoribus eorundem, nobilibus utpote Dominis, praefata Christina Wilhelm, repetiti quondam Andreae Kmita, Sophia vero Khiffkowska, alterius jam fati quondam Andreae Labovsky, relictis viduis, in quas nimirum etiam medio tempore modo dictis Dominis et maritis suis viam universae carnis ingredientibus, onus et gravamen praesentis acquisitionis per appraehensionem Bonorum corundem condescensum esset et devolutum, repetere, sat superque eosdem et easdem superinde serio admoneri fecissem, nihilominus his haudquaquam curatis, non ut easdem me optimo jure concernentes, res et bona in manus meas, ad tot et tantas requisitiones et admonitiones eatenus factas, hactenus remisissent, quin taliter per violentam ejusmodi Bonorum in mei summam praejudicium detentionem malae fidei possessores etiam semet efficientes, per viginti et ultra annos innuneras expensas, fatigia, et injurias cum maxima mei ruina causare, nihil pensi duxissent; sed neque in hacce justissima causa mea contra jam fatas potentes Dominas, velut etiam Bonorum praemissorum jam effecctus malae fidei possessores, me expensis alias in prosecutionem hujusce acquisitionis necessariis exhaustum ac continuis eatenus sollicitationibus, itineribusque hinc inde multis vicibus confectis et continatis defatigatum nullatenus triumpharii posse sperarem, nisi Majestus Vestra Sacratissima qua summus in Regno Institiarius, de speciali, eoque rigorosioris Juris et Iustitiae remedio ex officio mihi providere dignata fuerit; quandoquidem etiam piae recordationis Celsissimus quondam Princeps Michael Apaffy, ac illustrissimus quoque Michael olim Teleky, et postmodum Excellentissimus quoque Dominus modernus Regni Transsylvaniae Gubernator pluries ad praedictum nobilen senatum claudiopolitanum serias super eo Commissiones et Mandata dedissent, nullam tamen ad hucusque praefatae Causae et litis meae decisionem, ac de juste praetensis mihi satisfactionem inpendisset; sed Judiciariae Obligationis suae immemor, omnimodo Causam eandem infavorem (uti credi par est) Partis adversae, cum maximo mei damno et praejudicio expesarumque profusione, manifestis protelare, meque divexare, et abintento meo removere hactenus non intermisisset.

Cum autem Augustissime Imperator! Creditores ad mentem passim superinde sancitarum Patriae Legum, praximque et usu receptam consvetudinem in liquidis debitis ex lucro cessante et damno emergente subsecutis, praeter summam Capitalem, Expensas etiam et Interesse per Judices procedentes acquirere consvevissent, Tutores quoque idest per appraensionem qualiumumque Bonorum semet in tutelam immittentes, vel ipsis decedentibus, successores etiam eorum, de administra tutela, et medio tempore perceptis, et percipi queuntibus fructibus rationem dare obligarentur; malae fidei porro possessores praeter etiam fructus medio tempore perceptos, etiam expensas sumtusque solvere, et de fatigiis causatis omnimodam satisfactionem impendere tenerentur: Communis namque justitia (quae unicuique quod suum est, reddi et restitui juberet) neminem cum jäctura alterius locupletiorem fieri permitteret, absurdumque esset, cuipiam im praesentia suspecti Iudicis litigare; indemnitati item miserabilium personarum benigne prospicere, earumdemque misereris illegitimaque Judicia non admittere, ex munere etiam summi Iustitiariatus Vestrae competere Majestati.

Idcirco Vestrae Majestati Sacratissimae velut Regi Dominoque meo naturali Summoque post Deum Iustitiario, in benignissimo Ejusdem paterno affectu, cura et sollicitudine, velut unico post Deum Asylo, spem firmam collocando, de genu perquam humillime supplico: dignetur praememoratam justissimam Causam, aerumnasque et calamitates meas ex fundamento et zelo justitiae Paterno Cordi sumere, innata Caesaren et Regia Benignitate ac misericordia tangi, atque Inclyto Gubernio Transsylvanico serio perbenigneque ex Supremae Potestatis suae Regiae authoritate demandare, ac injungere, quatenus adminus cluos probos, justiti aeque selaantes viros e sui gremio, ac Dominorum Regnicolarum, ad praetactum Nobilem Senatum Claudiopolitanum exmitere etdelegare, ac eisdem etiam severe demandare velit: quatenus Partibus praenominatis in sui praesentiam citatis et accersitis, iisdemque vel earundem legitimis procuratoribus auditis, praedeclaratam a tanto tempore hactenus multis exquisitis Jure damnatis protelationibus et subterfugiis irrevise haerentem Causam meam ab ovo revidere, Judiciumque eatenus ferre, compertaque inprimis vera rei veritate, juxta Leges Patriae, praximque ac usu receptam consvetudinem, praeprimis quidem, tam de praetacta Summa Capitali, quam etiam neglecto Interesse ad instar liquidi debiti, una cum expensarum et fatigiorum in praesentem Causam factarum et faciendarum refusione de Bonis annotati olim Andreae Kmita, prae manibus nobilis Dominae Christinae Wilhelm relictae utpote Ejusdem qualitercunque habitis omnimodam mihi satisfactionem impendere: praenominatas vero cistas cum rebus sub juranento per praementionatas Dominas producendis, cum praedicta Domo lapidea et pistoria indilate mihi assignari facere; de medio tempore vero perceptis et percipi queuntibus fructibus, et damnis extunc qualitercumque emersis et emergendis, expensisque et sumptibus per easdem mihi causatis et causandis, ex alis annotatarum Dominarum velut haeredum praenominatorum quon-

dam Andreae Kmita, et alterius itidem Andreae Labovsky, qua etiam malae fidei possessorum, Bonis mobilibus et immobilibus, facileque in pecuniam convertibilibus, cum reali et effectiva executione mediante, non obstantibus quibus vis Partis adversae reclamationibus, inhibitionibus, et jure damnatis subterfugiis, nefors etiam per saepe memoratum Nobilem Senatum interponendis, juxta Deum et ejus Iustitiam, omnimodam satisfuctionem et contentationem mihi modis omnibus inpendere debeant ac teneantur. Quum Majestatis Vestrae Juri et Iustitiae consonam Benignitatem demereri studerem, reservó contra Saepe annotatum Nobilem Senatum Claudiopolitanum occasione indebitae mihi illati Arresti et incarcerationis, ablatarumque a me tandem nonnullarum rerum penes me habitarum, ulterius supplicandi, suo tempore et modo agendi omnimodum facultatem. Proinde in Gratia et Benignitate Majestatis Vestrae Sacratissime confisus et justum petens, de optata Resolutione non ambigo ac maneo Majestatis Vestrae Sacratissimae

humillimus Subditus et Vasallus
Adamus Binyevsky nobilis Polonus, qui
etiam Naturalis fily mei Joannis aeque Binyevsky Tutor,
et in praenarrata causa constitutus Plenipotentiarius.

Külső oldalán: jobbról a kérvény czimzése, balról: Resolutio, Decretum 2. Aug. 1701. *)

II.

Anno 1701. 2-a Augusti.

Decretum in negotio Adami Binyevszky nobilis Poloni super adjacente ejusdem Memoriali mutuum sex mille florenorum hungaricalium et in octo cistis contentum depositum Andreae Kmita et alteri Andreae Labovszky Arianis Claudiopolitanis concreditum concernente.

LEOPOLDUS etc. Illustres, Spectabiles, Magnifici etc. Ex accluso Nobilis Poloni Adami Binyevszky demisse nobis porrecto Memoriali praetensionem ejus uberius intelligetis. Et quia omnino non postrema Cura nostra est, ut peregrinis in Provinciis, notis divinitus concreditis in justis eorundem Causis et praetensionibus aequa et condigna satisfactio, et quidem ante alios domesticos fiat, siquidem et nos similia a vicinis Principibus respectu subditorum nostrorum expectamus. Proinde vobis Clementissime et serio valde mandamus, ut rebus sicut praefertur, stantibus, vos seriis talibusque ordinibus causam hancce apud Senatum Claudiopolitanum commendetis, quo huic Supplicanti. praecisis in hoc passu omnibus minus necessariis dilatatoriis et protelatoriis Cautionibus et exceptionibus tam celeris (sic) et prompta administretur Justitia, quam benigna nostra erga hujusmodi oppressos

---

*) Az *Orsz. Levéltár* erd. udv. kancell. levéltárában No 133. A. 1701. jelzés alatt levő *eredetiből.*

et miserabiles propensio et intentio est, neve ob negatam hujusmodi Iustitiae vel protractam administrationem, de extraordinariis eandem administrandi viis nobis cogitare, ac eas arripere, nec non in Auctores et Causas hujusmodi Sollicitudinum nostrarum exemplariter, sine respectu ordinis et personarum animadvertere necesse sit. Quibus ita facturis Gratia nostra Caesarea Regia semper propensi manemus etc. Datum in Civitate nostra Viennae Austriae die 2-a mensis Augusti A. 1701. Regnor. etc.

Leopoldus Comes Samuel Kálnoki,

Andreas Szentkereszti.

Expedit. per Clementem Kozma etc.

III.

Conceptus Literarum Cancellariae (juxta Conjecturam) ad Dominum Gubernatorem vel Provinciae Cancellarium super administratione Justitiae cuidam Polono fienda.

Méltóságos Gróf,

nekünk jó Urunk!

Meglátja Nagyságod az accludált Memorialis Copiájából. mivel jött fel az az nyavalyás Lengyel Ember ide. Bizony dolog commiseratiora való Ember, akár legyen igazsága akár ne; mert ha igazsága vagyon, miserabilis azért, hogy nem tudja prosequálni, rész szerint szegénységére, rész szerint pedig dolgában kivántató procedálásnak inperitiájára nézve. Hogy ha penig nincsen igazsága, azért, hogy absque Causa nyavalyás öreg ember fárad. Eléggé inviáltatott ugyan az eo Felsége decretumával és elég ratiókkal él ő Felsége benne, hogy miért legyen specialis reflexio az ily idegenekre. Minthogy azért az Eo Menorialisában feltett nyavalyájának Instrumentumának retectiója iránt Nagyságod lehet orvosa, Nagyságod deáki lévén azok, Kérjük alázatosan Nagyságodat, legyen medicussá az iránt. És in ipso merito Causae is Succurráljon nekie pro sua sapientia et Auctoritate. Istentől is jutalmát veszi Nagyságod ez cselekedetének, és a Nagyságod Méltóságos hivataljától sem idegen dolog lészen. Ezzel isten oltalmába ajánlván Nagyságod Méltóságos személyét, maradunk

Nagyságodnak

Viennae. 5. 7. bris 1701.

Köteles és alázatos szolgái.*)

---

*) Az *Orsz. Levéltár* erd. udvari kancelláriai levéltárában 133. 1701. jelzés alatt levő *eredetiből.*

IV.

Copia Mandati Regii in Transsylrania Gubernii in negotio Adami Beneviczki (Binyerszki) Poloni ad Senatum Claudiopolitanum dati 17-a Septembris A. 1701.

Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Domini Domini nostri Clementissimi nomine!

Egregii et Nobiles, Salutem et Caesareo-Regiae Gratiae Incrementum! Elhisszük, nyilván lehet Hüségteknél, midőn az előbb 2—3 esztendővel ezen Beneviczki Ádám lengyelnek. maga az kereskedésnek alkalmatosságával távozván, hütös felesége Phifkovicska Sophia nevü, minemü formán adott volt 3/m forintokat viszont kolozsvári kereskedő András Kmita lengyelnek interesre, és ugyanaz üdőtájban sok változásoknak miatta Szucságból maga Hazájából 8 egyetmásokkal rakott ládákat is pro securitate Kolozsvár városában transferált és letett volna azon András Kmita és Laboczki András nevü tiszteletes vallásokon levő akkori predicator kezeknél és gondviselések alá, melyeknek Inventariuma ma is kezénél vagyon megirt Beneviczkinek, sőt 1697-n Istennek itéletéből a Pestis grassálván ez Hazában, és ott is Kolozsvárott az ő felesége is mirigyben meghalván, az városon levő kőházát és belső magyar utczabeli sütőházát esztendőnként 80 frt. haszon inportantiájával András Kmita, az megemlitett pap egy kolozsvári tanácsbeli személylyel két rakott ládáival együtt hatalmasul minden ok és törvényes ut nélkül elfoglalták volna, kiket is midőn kereskedéséből megtért volna megint Beneviczky Ádám, mind magoktól, mig életben voltak, mind azután a kettőknek Successoritól, mind placidis mediis, mind penig törvényesen és processualiter kért, vissza adjanak, de mindazoltától fogván nyilván való praejudiciumára, sok rendbeli fáradságával, költségével nem gondolván, hatalmasul birják maradéki: holott boldog emlékezetü Méltóságos Apaffi Mihály fejedelem, néhai Teleki Mihály atyánkfia, legközelebbről penig maga Gubernátor is Hüségteknek tanácsul megparancsoltam, vegye igazitásban, noha (igy) foganatja nem lészen, kételenittetett kegyelmes urunknak Eo Felségének processusát demonstrálni Memorialissa által, melyre nézve Kegyelmes Urunk Eo Felsége nekünk Guberniumul decretaliter parancsol, hogy több hazafiai dolga előtt ezen idegen lengyelnek praetensiója igazodjék, és comperta rei veritate, Satisfactiója legyen. Melyhez képest Authoritate functionis Gubernio a sua Majestate benignissime attributa parancsoljuk Hüségteknek serio és igen keményen, sub indubitata alias gravissima animadversione nostra, post acceptum harum mox et de facto minden protelatoria és dilatatoria Cautiókat, Exceptiókat félre tévén. és több parancsolatunkat nem várván, istenesen dolgát igazitsa, és ha igazsága const'al, immediate, mind eddiglen való interessét is calculálván, satisfactiót impendáltasson; hogy ha penig mi akadály in ipso cursu Juris et praetensi debiti ac rerum mobilium interveniálna, melyet maga a Tanács nem igazithatna végképen, a leghamarább követke-

zendő Gubernium Confluxussára hozza fel ad ultimariam resolutionem et decisionem nostram. Különben hogyha szófogadatlansága miatt továbbra is vontatni akarná, sub quibuscunque tandem praetextibus, vagy annál is inkább igazat nem szolgáltatna, egyátaljában a Gubernium invito etiam Senatu revideálja causáját, cum exemplari tandem animadversione, melyet Privilegiumok megsértődésének azután ne tulajdonitsa. Caeterum sic facturis altefata Sua Majestas benigne propensa manet. Datum Albae Juliae ex Regio Tranniae Gubernio. Die 17-a Septembris Anno 1701.

Praesens Copia ex Libro Regio fideliter clescripta et extradata per Michalem Olasz, ejusdem I. Regii in Trannia Gubernii Secretar. mpr.

Kivül a levelen: Belynoczki Lengyel Ádám dolgáról való Levél. *)

---

*) Az *Orsz. Levélt r* erd. udvari kancelláriai osztályában Nro. 5. A. 1702. jelzés alatt levő *eredetiből.*

JAKAB ELEK.

Ima

Özv. Kriza Jánosné Füzi Borbála unitárius püspökné koporsójánál 1895. dec. 4-én.

Nagy Isten! sorsunk minden változásainak, életnek és halálnak szabad tetszésü Ura! Atyánk az ur Jézus által! Lelkünkben mélyen megilletődve, a legmélyebb alázattal borulunk le előtted, szent nevedet imádva e koporsó mellett is; hatalmadat, bölcsességedet és dicsőségedet szólva fájdalmunkban is.

Egy aránylag hosszura terjedt élet fáklyája aludt ki dicsőült halottunkban, kinek az utolsó tiszteletet megadni e gyászba borult hajlékban fájó részvéttel megjelentünk. Egy hosszura terjedt élet ért benne véget; de a mely nemcsak az évek számánál fogva érdemli meg tőlünk a legnagyobb tiszteletet, hanem még inkább azokért az emlékekért, melyek az ő nemes és példányszerü életéhez füződnek s a melyek e pillanatban megannyi részint mosolygó, részint siró angyalként repesik körül koporsóját. Mert azt a 70 vagy 80 évet, a melyeket te, oh öröklétü Isten, az emberi életnek mintegy határául jelöltél ki e földön, a melyeket idvezültünk is kegyelmedből megközelitett, mások is sokan elérhetik még; kevesen tul is léphetik; de az örömök mellett, a melyeket ugyan az idvezülttől sem tagadtál meg, a szenvedésekből még nagyobb részt juttatál neki. Pedig mint az arany a tűzben próbáltatik meg: ugy a léleknek is a szenvedések igazi próbakövei. S te, Uram, tudod; de mi is láttuk, hogy elhunyt szolgáló leányod mily nagy és nemes lélekkel hordozta el ezeket is, annyira, hogy szinte nem tudjuk megitélni, mikor volt ő előtted kedvesebb, a mikor szép és derült napjaiban a boldogságot nemes örömmel élvezte, vagy a mikor a csapások és fájdalom árja között, mint kőszirt a tenger hullámainak csapdosásai között, rendületlen hittel és bizalommal megállott, türt és szenvedett, mint egy Madonna?!

Mi Urunk, Istenünk! bizony nagy tanulságul szolgálhat nekünk a dicsőültnek élete, ha annak csak egyes kimagaslóbb pontjaira is visszatekintünk. Egy szerény papi család körében helyezted vala el az ő bölcsőjét, hol szüleinek és testvéreinek szeretete mellett, már mint bábui-

val játszó kis leányka, megtanulta téged félni, nevedet tisztelni, benned bizni és hozzád imádkozni. Lelkének eme zománcza tündöklik ifjuságán s még ragyogóbbá lesz akkor, a mikor élettársul is a te oltárod szolgái közül választottál ki számára egyet, a ki dalaival szintugy, mint a vallás szent tüzének ihletésszerü, profétai ápolásával nemcsak magának szerzett halhatatlan nevet, hanem hőn szeretett hitvesében, az idvezültben is folyton fokozta a szép, a jó és nemes iránti fogékonyságot és lelkesedést, a mivel szive és lelke a természetnél fogva is oly gazdagon meg volt áldva. S aztán a boldog frigyet szerető gyermekekkel is megáldván, egy oly családi életet adtál nekik, a melynél szebbet és áldásteljesebbet költők sem irhatnak. Nem volt abban álnokság és tettetés a házon belül; képmutatás, nagyzási vágy a házon kivül. A legnagyobb egyszerüség, sorsukhoz illő mérséklettség, otthoniasság jellemezte háztartásukat szintugy, mint családi életüket. Nem vágytak ők nagyobb dicsőségre, minthogy férj és nő, apa és anya mindenkor elmondhassák: *„én és az én házam népe tiszteljük az Urat.“* S ezt el is mondhatták, nemcsak ők magukról: de elmondhattuk mi is róluk, kik e családot ismertük, tiszteltük és elmondhatták mindazok, a kik házuknál csak egyszer is megfordultak. Pedig sokan megfordultak ugy a férj állásánál és összeköttetésénél, mint a nő szeretetreméltóságánál és társadalmi tevékenységénél fogva, ki szivének a jótékonyság iránti hajlamát oly korán megkezdette gyakorolni, hogy mint ifju papné már a tanuló ifjuság anyjának neveztetett, velök szemben mindenkor és sokképpen tanusitott jóságáért. Majd az egyház és város szegényei iránt is oly mértékben gyakorolta a jótékonyságot, mint kevesek. Pedig, hála érette neked jó Istenünk, nemes szivü, jótékonyságban gyönyörködő és áldozatkész nőkben a mi szeretett városunk nem szükölködik.

Miként áldjunk, miként magasztaljunk mindezekért, oh szerető szent Atyánk! Istenünk! Mert neked köszönjük, hiszen a te szereteted munkája volt, hogy ily boldoggá és áldottá tetted idvezültünk ifjuságát szintugy, mint családi életének eme korszakát, a melyről megemlékeztünk. Ah, de te boritottad be annak egét is a búbánat és fájdalom sötét fellegeivel, te zuditottad szolgáló leányodra azokat a csapásokat is, a melyeknek csak elgondolása is szinte-szinte megrenditi keblünkben a hitet a te gondviselésed iránt. Hiszen korábban, mint várni lehetett volna, szomoru özvegységre juttatád. Összetöréd keblében szivének bálványait, elszólitván mellőle egyenként gyermekeit; elszólitván részben akkor, a mikor ezek is már családi életet alkottak s ezáltal is sulyosbitottad elvesztésök fájdalmát, mert az

édesanyai fájdalomhoz hozzá adtad a nagyanyait is. Testvérei szintén mind itt hagyták. Rokonai közül annyit eltemetett, hogy életének felét bizonyosan gyászban kellett eltöltenie. Ennyi szenvedéssel szivében, ennyi gyászszal házában méltán elmondhatta volna ő is szenvedő prófétáddal: *„jobb a halál napja a születés napjánál"*.

Elmondhatta volna! — — — De nem mondotta. Bámulatra méltó erővel üritette ki a keserü poharat — a keserü poharakat is, a melyeket te, sorsunk intézője jónak láttál kezébe adni. Elvesztvén a hitvesi sziv teljes melegével szeretett férjet, gyermekeiben keresett és talált magának enyhet és vigasztalást. Elnyomta saját szivének fájdalmát, hogy gyermekeinek szerezzen örömet és boldogságot. Elvesztvén gyermekeit, unokáit ölelte keblére, ezeknek nevelése és ápolása gondjával igyekezett legyőzni a megmérhetetlen fájdalmat vagy legalább ellensulyozni azt a maga elébe tűzött nagyanyai kötelességekkel. S mint napsugár a harmatcseppeken: könnyein is ott csillámlott mindenkor a te benned való hit és bizalom. Szenvedései arányában talán még fokozódott jótékonysági hajlama. A szükség, a nyomor enyhitésére, a könnyek letörlésére senki szivesebben nem nyujtotta ki kezét, mint ő. A mit a pálmafáról mondanak, hogy saját terhe alatt nő, róla is el lehet mondani; mert mintha megpróbáltatásai között még nagyobb, még nemesebbé lett volna. Közel másfél éve, hogy már csak szobájához s itt is csak ágyához volt kötve; de ezért sem vesztette el béketürését. Nem hallotta őt senki panaszkodni és zugolódni. Egy szóval sem keseritette meg a körülte állókat. Az utolsó pár napig még mindig mosolyogva fogadta látogatóit is. Alig gondolhattuk volna, hogy már oly közel van hozzá a halál. . . .

Mindezeket elgondolva, lehetetlen, hogy mi is ajkainkra ne tegyük kezünket, nehogy méltatlan kifakadás törjön ki azokon, a melyért az idvezült még koporsójából is szemrehányással illethetne. Nem panaszkodunk hát haláláért sem; sőt áldunk, szent Istenünk, hogy ezt szinte csak egy szelid álom képében küldötted el hozzá, talán némi jutalmul az életben oly keresztényi önmegadással viselt sok nagy és sulyos megpróbáltatásáért. De hisszük, hogy még nagyobb jutalmát élvezi már az ő lelke, mind annak, a mit e földön cselekedett, te nálad az egekben. Mert te mondottad szent fiad által: *„Légy hív mindhalálig, s neked adom az életnek koronáját."* Eme te szolgáló leányod pedig a mi szemeink előtt mindhalálig hív és igaz volt.

E hittel enyhitsd a kesergők fájdalmát is! Szólj biztatólag a szerető vőnek és menynek, a kiket az idvezült gyermekei helyett gyermekeiként szeretett. Töröld le az unokák könnyeit, kik az áldott

jó nagyanya halálával most másodszor lettek árvákká. Jutalmazd meg mindnyájokat azért a szeretetért, gyöngédségért, tiszteletért, figyelemért és ápolásért, a melyet kiki közülök ez elhunyt iránt életében tanusitott; jutalmazd meg azzal, hogy a gyász után, a melylyel őket most béboritottad, ismét gyönyörködhessenek szép napokban, láthassanak még sok boldog esztendőt.

A rokonok közül sokat elsiratott már az idvezült, de vannak sokan, a kik itt vagy a távolban őtet is megsiratják és meg is sirathatják, mert a rokoni szeretetet senki többre nem becsülte, mint az elköltözött rokon. Állj melléjök segedelmeddel, vedd fel sohajtásaikat s cselekedjed, hogy szivök még inkább összeforrjon a szeretetben egymás és a veszteség által leginkább sujtott család iránt.

Vigasztald meg az idvezültnek minden igaz tisztelőjét, a kik őszinte részvéttel jöttek el ide ily szép számmal, megadni neki a megérdemlett utolsó tiszteletet, vagy a távolban emlékeznek reá e pillanatban.

Adj a mi egyházunknak sok hozzá hasonló vallásos, buzgó és kegyes lelkü nőt, a kik a te templomodnak, mint ő volt egész életében, méltó diszei legyenek s a tanuló ifjuság iránt is oly anyai szeretet érezzenek és gyakoroljanak.

Adj e városnak szintén sok hasonló mivelt, nemes életü, a jótékonyságban gyönyörüséget találó polgárnőt, honleányt, a kik a társadalmat, mint ő tette, szép és nemes tulajdonságaival, erényeivel emeljék, a nyomort enyhitsék, a könnyeket mások szeméről letöröljék.

Tégy mindnyájunkat a hitben, a szeretetben, a tiszta és nemes életben az ő példáinak követőivé.

Az elhunytnak pedig adj csendes nyugalmat a földben; lelkének örök üdvösséget a menyben. Szent fiad, az Ur Jézus nevében kérünk, hallgass meg minket. Amen.

Zárszó.

Isten veled már drága, kedves halottunk! Isten veled! Lehunyt napod, melynek fényét az élet annyi csalódása és csapása sem tudták elhomályositani. Miért? Mert lelkedet egy pillanatra sem hagytad elszakadni az égtől, az Istentől. Rajtad betölt a költő ihletett dala:

> Ki vesztett mindent, mi drága itt
> Hitét ha őrzi, őrzi őt a hit.

Igen, a hit, az élő hit, az egy élő igaz Istenben való rendithetetlen hit és bizalom volt a te lelkednek erőssége és ékessége.

Ez tett téged azzá, a mi voltál. Ez sugárzik vissza életednek minden pontjáról. Ez biztositja neked ott az égben is, a hová már lelked elrepült, az örökélet hervadhatatlan koronáját.

Oh hagyd hátra nekünk is csak egy részét a te nagy hitednek és szeretetednek, hogy tudjunk örömeinkben és boldogságunk napjaiban szerények és alázatosak, bánatinkban és szenvedésink közepette erősek és kitartók lenni.

Nemcsak szeretteid, a kik koporsódat könyhullatással állják körül ; nemcsak barátaid és tisztelőid, a kik itt utolsó tiszteletedre megjelentek, hanem e városon és országszerte ki tudná megmondani hányan mondanak neked most búcsut s őrzik meg emlékedet.

Menj hát békével. Mi nem is tartóztathatunk vissza. S miért is tartóztatnánk, mikor uj hazádban épen olyan szerető szivek várnak, mint a minőktől itt elváltál. Különben is mindnyájunk utja oda vezet, a hova te már eljutottál. Az elválás csak ideiglenes.

Isten veled ! Isten velünk !

Ferencz József.

Karácsoni egyházi beszéd.

János 8. rész, 12. vers.

Reánk virradt ismét Isten jóvoltából a karácson szent ünnepe. Lehetetlen, hogy egy hálasohaj ne emelkedett volna minden igaz keresztény szivéből e dicső nap reggelén a jó Istenhez, midőn a harangok templomba hivogató szavát meghallotta! Éreztétek-e igazán, hogy ma csakugyan ünnep van? Hisz mikor az emberre virad egy-egy nagy ünnep, ugy jön, mintha körülötte ünnepi szint öltene hegy, völgy, halom, mintha minden ünnepelne.

Elgondoltátok-e magatokban, hogy mi a czélja és fontossága az ünnepeknek? Hisz valami magasztos és fenséges czélja kell hogy legyen, hogy akkor ugy elnémul a város utczai zaja, a mező munkája és a mesterember műhelye nem hangzik a vidám daltól, városon és falvakon az Úr házának harangjai szólanak felidézve az ember lelkében annyi kedves és annál több fájó emléket, elé varázsolnak oly sok kedves arczvonást, a kikkel földi utazásunkban ugy szeretnénk talákozni, s nem találkozhatunk soha, soha.

Az emberek nagyrésze rabja a szokásnak és egyik ember követi a másik pé'dáját. A Krisztus születése után nehány száz évvel elkezdettek ünnepelni s még ma is fennáll e régi jó szokás. Az emberek őseiktől megszokták és az ünnepekhez valami kedves emlék köti. A gyermekek örvendenek, mert ünnepekre uj ruhát vagy valami kedves ajándékot kapnak szüleiktől, a szülők örvendenek, mert az ünnepekre hazajön katona vagy tanuló fiuk, a szegény embernek is van valami öröme, ezen a napon az ő asztalára is a fekete kenyér helyett fehér kalács kerül. Oh, de ki tudná elszámlálni azon örömeket, melyek ünnepek alkalmával áradnak az ember életére.

Én ai! azt mondom, hogy az ünnepeknek nem ez a valódi czélja. Az ünnepek azért vannak, hogy akkor szünjünk meg a testi munkától és lelkünknek, szellemünknek adjunk eledelt és italt, abból a forrásból, melyből a ki iszik, soha meg nem szomjuhozik. Az ünnepek azért vannak, hogy azok által a prédikácziókból és a szent

énekekből nyert okulás által istenfélőbbek, emberberbecsülőbbek, munkásabbak és szentebbek legyünk. Ha az ünnepek után mi tisztább, józanabb életüek nem leszünk, szorgalmasabbak és takarékosabbak, ugy az ünnepeknek nincs semmi jelentőségük reánk nézve; ugy azok nyomtalanul suhantak el felettünk. Ha mi gyermekségünktől fogva minden ünnepen csak egy hibánkat hagynók el, csak egy-egy rossz indulatot gyomlálnánk ki szivünkből, vagy ha minden ünnepen csak egy-egy szép jellemvonást sajátitanánk el a Krisztus jelleméből, az ő jóságából, ha minden ünnepen az ő nagy szivének csak egyetlenegy szép tulajdonságát tennők a mi lelkünk sajátjává, csak egy fokkal lennénk jobbak, mint azelőtt, ugy a mire megvénülnénk nem lenne bennünk hiba, vétek, sőt még ennek a gondolata is távol lenne tőlünk. Ha minden ünnepen csak egy lélek javulna meg közülünk egészen és a következő ünnepre az a lélek egy másik lelket javitana meg, akkor nehány év alatt nem hallanánk káromkodást, erkölcstelen beszédet, nem látnánk részeg embert, irigyet, hamisan esküvőt; ugy nehány év alatt istenországa, miről a Jézus oly magasztosan tanitott, a miért a miatyánkban imádkozunk, hogy jöjjön el a te országod, meg lenne valósitva már ezen a földön, a mennyország beköltöznék az emberek szivébe, vagyis mennyország lenne az emberek szive, lelke és a tiszta lélek hatása alatt mennyország lenne földi életünk, a hol az erős nem nyomná el a gyengébbet, a hatalmas az erőtlent, a hol nem egymás romlásán, hanem egymás boldogitásán munkálnának egyesek és nemzetek.

Ünnepek alkalmával a Krisztusról is azért prédikálunk, mert ő volt a legtisztább életű ember azok között, a kik e földön éltek és aztán innen elköltöztek. Az ő példájából megtanulhatjuk, hogy minő uton-módon lehetünk jobbak, szentebbek és igazabbak.

Alapigénkben a mély bölcseségű evangelista oly szép szavakat ad a Jézus ajkaira: „Én vagyok a világnak ama világossága, a ki követ engem nem jár a setétben, hanem életnek világa leszen annak.“

Hogy ezt megérthessétek, meg kell jegyeznem ai, hogy az emberi nyelv nagyon korlátolt, nem elég gazdag szavakban gondolataink, érzéseink kifejezésére. Hogy jobban érthetővé legyen a mi beszédünk, hasonlattal, képekkel élünk még mindennapi beszéd közben is. Minél nagyobb, minél mélyebb igazságot akarunk kifejezni, annál inkább rá vagyunk utalva a képekre és hasonlatokra. János evangelista, hogy annál jobban megértesse olvasóival, a Jézus Krisztust a világossághoz hasonlitja, a világ világosságának nevezi. A mi a nap a természeti világban, az Jézus az emberiség történetében. Ő a szellemi élet

napja. O a világ világossága. A kép találó és igaz A nap fényt és meleget áraszt a világon, az Idvezitő is világosságot deritett sok oly dologra, a miről az emberek nem birtak tiszta fogalommal. A nap melegit, éltet; az Idvezitő tudománya, élete is sok nemes eszmének, sok nemes ügynek adott lételt, életet. Ha a naptól nyerik fényüket a többi csillagok ennek a napnak rendszerében, ugy az Idvezitő tanaiból, életéből is sok művész, költő, nemes emberbarát és tiszta lélek meritett ihletet, lelkesedést. Az ő példájából, életéből mi is erőt, lelkesedést merithetünk, mert ő a mi példányképünk, utmutatónk.

A ki a Jézust követi, az nem jár a setétben, hanem életnek világa leszen annak. Vagy is ő olyan tiszta és szép életet élt, hogy ha mi azt az életet éljük, távol lesz tőlünk a bűn és vétek országa. Ő egy olyan életet is élt, a milyent mi is élhetünk. Ő valódi *jellemnagyság, ő valódi nagy ember volt.*[1]) A valódi jellemnagyság vonzó, barátságos, nyájas és szivélyes. Az az ember, a ki embertársait lenézi, fejét fenhordja, mint az üres fejű buzakalász, a ki embertársaival kicsinylőleg beszél, a kit a nagy tömeg nyomora nem éget, a kinek azok tudatlansága miatt szive nem sajog, nem fáj, az lehet gazdag, hatalmas, lehet fényes állásban, de a mások szeretetét nem fogja soha megnyerni; annál hiányzik a fényes ruha alatt is a lelki nagyság, lelki emelkedettség. Jézus az emberiség nyomorán, tudatlanságán akart enyhiteni, az elhagyatottakat felkereste a mezőn, a tó partján, a városban és a falvakban, öntudatra ébresztette őket, hogy szegénységükben is lehetnek gazdagok, boldogok, ha tiszta a szivük, a lelkük, az életük, ha nem vétkeznek, ha mást meg nem sértenek, meg nem kárositanak.

A valódi nagyság önzetlen.

Ne nézze ki-ki csak a maga hasznát, hanem a mások hasznát is nézze. Ezen szavakkal int a szent irás az önzetlenségre, embertársaink szeretetére. A valódi lelki nagyság semmit sem akar inkább, mint azt, hogy másokban is elismerje és tisztelje a nagyság jeleit, a valódi nagy jellem önzetlen, nem magának való, mint a világ fiai, hanem mások boldogitásán is munkálkodik, olyan, mint a valódi édes anya, a kinek nem a maga java, hanem gyermeke boldogsága fekszik a szivén; olyan, mint a harmat és napsugár, élet fakad nyomában. A kik magokat nagyoknak nevezik ezen a földön, szeretnek külön válni az alantabb állóktól. De a kiket a világ nagyoknak nevez, azok nem birnak tiszta fogalommal a valódi nagyságról. A valódi

[1]) A tárgyalás Channing után.

nagyságot éppen az egyszerűség, a szerénység, az igénytelenség, a mások iránti meleg érdeklődés, az emberiséghez való testvéri ragaszkodás jellemzi. A ki igazán nagy, az tisztelettel viseltetik embertársai iránt, mert tudja, hogy azok is Isten képére teremtett valóságok és szivükben viselik a nagygyá lehetés csiráit. A valódi nagyság a maga fensőbb erőit megannyi kapocsnak tekinti, a melyek őt embertársaival összekötik érzi, hogy ő társas életre született és azért keresi fel embertársai társaságát, hogy nekik örömet okozzon a társaságban, nem azért, hogy elüzze unalmát, mert ő nemes munkával mindig el van foglalva és az unalom nem keresi fel az ő hajlékát. A valódi jellemnagyság mikor alsóbbakkal érintkezik, azokban is nemes érzéseket ébreszt, azok iránt is rokonszenvet, szeretetet tanusit. E tekintetben a legnagyobb nagyság a Jézus Krisztus, ő a valódi önérdek nélküli tiszta szeretet. Ő felkereste a bánatost és vigasztalta. Ellátogatott a szegények kunyhóiba és az ő nyomoruk iránt szánalmat érzett, bátoritotta, hogy ők is lehetnek lélekben gazdagok, tiszta szivüek, erényes életüek. Megjelent a menyegzőkön, együtt evett, ivott a bűnösökkel, de megjelent a Lázár koporsójánál is. Magánoson vagy a Tiberiás tengeren, választott tanitványai vagy a bünösök között mindenütt az ő örökbecsű szavait hallatta, ő, a kihez hasonlóan még soha ember nem beszélt. És a nép őt örömmel hallgatta.

Mikor megjelent Kapernaumban vagy egy más falu határán, csoportosan tódult a nép, hogy őt hallgassa. A szántóvető odahagyta ekéjét, a munkás szőlőjét, az arató gabonáját, az asszony szövőjét, az édes anya karjára vette csecsemőjét és rohant, hogy hallhassa a názárethi prófétát. Sánták, nyomorékok hozzá siettek, hogy bár ruháját érinthessék, az ifjak a fák tetejére, házak fedélzetére másztak, hogy őt hallgathassák. A gyermekek köréje gyültek, ő ölébe vette, megáldotta, hisz ilyenekké a mennyeknek országa.

A Jézus Krisztus ma is vonza magához a lelkeket, mert ő a világ világossága és a ki őt követi nem jár a setétben, hanem életnek világa lészen annak. Ő a mi példányképünk, habár jósága felül áll minden emberi tökéletességen. Ő az emkereket boldogságra kivánta vezérelni. Vajjon ma az embervilág összes milliói nem a boldogság után törekednek-e? Az értelmes lényeknek ugyanaz a fájdalom, a boldogság, az egyiket akarjuk, a másikat mindnyájan kerüljük. Ki kételkedik azon, hogy az erény és vétek az egész földön ugyanazok. Ki életét a közjó előmozditására szenteli, nagyobb tiszteletben részesül az egész földön, mint az, a ki csak a maga hasznát akarja.

A Jézus lelke és a ti lelketek ugyanazon egy családhoz tartoz-

nak. Nem volt a Jézus lelkében semmi, a minek csiráit ti is magatokban ne hordanátok.

Ezt az igazságot akarta a Jézus az emberekben felébreszteni, hogy a mit ő megtett, azt a többi ember is megteheti. Minden ember alkalmas a jóra, az erényes, szent és becsületes életre. Jobb becsületes életet élni, mint gyalázatos életet, mert a becsületes élet után miénk a lelkiismeret békéje, de a becstelen élet nyomában könny, megbánás és lelkifurdalás következik.

A földi életben minő csodás fejlődésen, növekedésen megy keresztül a növény magja, a mig a magból virág lesz. Minő kicsiny gyermekből lesz a nagy ember. Ha még a növény és a test is fejlődnek, hát csak az emberi lélek ne volna tökéletesithető? Az emberi lélek nem éri el fejlődésének legfőbb fokát ezen a földön. Minő nagyszerű haladást, növekedést, fejlődést kellene tennünk, hogy egy Kossuth, Petőfi lelkének szárnyalását utólérjük, s ezek is minő messze állanak a Krisztus lelke tökéletességétől. Pedig nekünk ezt a tökéletességet kell példányképül vennünk, hogy az Atyával egyek lehessünk. A Krisztus égi szellemét mi is elsajátithatjuk fokonként. A virág is lassanként fejlődik, mi is lelkünk nemesitését csak fokonként eszközölhetjük. Franklin Benjamin 13 életszabályt irt magának és mindennap egy vonást huzott azután az életszabály után, a mely ellen azon nap vétett, eleinte volt huzás, de később teljesen elmaradt. Mi is naponként egy-egy hibánkat hagyjuk el, egy-egy fokkal legyünk jobbak, áldozatkészebbek. Igy ha mindennap javulunk, szentebb és istenesebb életűek leszünk; abban a mértékben közeledünk Krisztushoz és általa a mennyei Atyához.

Ez a szent ünnep a Jézus születésére emlékeztet. Az ő bölcsejénél jusson eszetekbe, hogy mivé lehet a csecsemő, ha követi a Jézust, s tudatára ébred annak, hogy az ő lelke fejlődésre alkalmas. A mikor ez a világosság behatol az emberi szivbe és minden ember megérti, megtartja, akkor kezd alászállani a boldogság e földre, akkor lesz a második karácson, a mikor hangzik: „Dicsőség a mennyországban Istennek, e földön békesség és az emberekhez jó akarat.“

Ünnepeljetek ker. ai! boldogságban kedveseitek körében, de ne feledjétek, hogy Jézus a mi példányképünk és csak az a szép élet, a mely hasonló az övéhez. A jó Isten világitsa meg a ti lelketeket, hogy az ő életét élhessétek! Ámen!

DÉZSI MIHÁLY.

Népesedési kimutatás a mult százév végéről.

Kimutatás

az Erdélyben bevett unitárius vallás összes anya- és leányegyházairól, valamint az azokban levő családok és lelkek számáról, a felsőbbség parancsából.

Az anya ekklák neve	A leány ekklák neve	Családfők és özvegyek	Ezekhez tartozó lelkek
I. Kolozsdoboka kör			
Kolozsvár	Fejérd és Suk	333	805
Alsó- és Felső-Szovát . .		45	170
Kolozs város	—	75	172
Kide	leány egyházival	17	53
Ilosva	—	4	14
Összes . . 5	*2*	*474*	*1214*
II. Aranyos kör			
Abrudbánya, város . . .	—	132	259
Verespatak	—	62	195
Toroczkó-Szt.-György . .	—	269	695
Toroczkó város	—	492	1008
Csegez		79	220
Rákos	—	91	233
Várfalva	—	107	290
Sinfalva	—	36	178
Bágyon	—	100	324
Szt.-Mihályfalva	—	35	101
Torda város	—	205	480
Szind	—	46	123
Mészkő	—	27	86
Túr, Komjátszeg	—	24	66
Alsó-Jára	—	36	88
Kövend	—	130	379
Összes . . 16	—	*1871*	*4725*

Az anya ekklák neve	A leány ekklák neve	Családfők és özvegyek	Ezekhez tartozó lelkek
III. Küküllő kör			
Küs-Sáros	—	137	303
Dicső-Szent-Márton	—	79	213
Dombó	—	52	186
Ádámos	—	54	172
Harangláb	—	27	66
Szőkefalva	—	19	63
B.-Szent-Miklós	—	36	98
Széplak	Vámos-Udvarhely, Korod-Szt.-Márton, Héderfája	32	103
Désfalva	Pocsfalva, Gálfalva, Oláh-Kocsárd, Bernád és Abosfalva	50	138
Szent-Benedek	Asszonnépe, Sülye	29	102
Teremi	Lőrinczfalva, B.-Besenyő	14	64
Összes . . 11	*12*	*529*	*1508*
IV. Maros kör			
Szabéd	—	92	308
Szent-László	Gálfalva	108	347
Nyomát	—	19	79
Szent-Gericze	—	67	199
Csokfalva	—	76	255
Kiis Adorján	Szt.-Háromság, Bede	46	132
Csitt-Szent-Márton	Csitfalva, Jobbágyfalva, Buzaháza	109	349
Iszló	Péterlaka, Marusjára, Ilye	19	34
Vadad	—	41	151
Káál	—	59	168
Ikland	—	51	147
Szent-Király	—	11	25
Hartzó	—	2	8
Összes . . 13	*9*	*700*	*2202*
V. Keresztur kör			
Bözöd	—	104	268
Kőrispatak	Böződ-Ujfalu	36	98
Nagy-Solymos	—	22	79
Kis-Solymos	—	125	288
Gagy	—	50	119
Átvitel . . 5	1	337	852

Az anya ekklák neve	A leány ekklák neve	Családfők és özvegyek	Ezekhez tartozó lelkek
Áthozatal . . 5	1	337	852
Medesér	—	49	169
Tarcsafalva	—	53	119
Tordátfalva	—	46	154
Csehétfalva	—	43	100
Martonos	—	69	205
Énlaka	—	99	276
Korond	—	65	214
Firtos-Váralya	—	34	124
Szent-Mihály	Alsó-Benczéd, Felső-Benczéd, Demeterfalva, Kobátfalva	130	397
Kadács	—	43	132
Siménfalva	Galambfalva	86	249
Szent-Miklós	Kis-Kede, Nagy-Kede	37	115
Szent-Ábrahám	Csekefalva, M.-Andrásf.	83	258
Magyar-Zsákod	Véczke	33	141
Ujszékel	—	55	133
Pipe	—	59	179
Bordos	Szt.-Demeter, Székely-Szállás, Cséb	54	174
Boldogasszony falva . .	—	28	78
Sáárd	—	18	63
Sárpatak	—	9	21
Rava	—	61	224
Sz.-Keresztur	Rugonfalva, Fiatfalva, Bethfalva	109	328
Összes . . 27	*17*	*1600*	*4705*
VI. Udvarhely kör			
Derzs	—	150	502
Vargyas	—	235	609
Homoród-Almás	—	237	535
Karácsonfalva	—	94	331
Homoród-Szt.-Márton . .	Lokod	92	292
Homoród-Szt.-Pál	—	94	242
Kénos	Patakfalva, Fenyéd	60	168
Városfalva	—	61	222
Oklánd	—	73	212
Recsenyéd	—	43	151
Ujfalu	—	54	186
Gyepes	—	52	59
Homoród-Szent-Péter . .	—	24	92
Abásfalva	—	42	91
Átvitel . . 14	3	1311	3692

Az anya ekklák neve		A leány ekklák neve	Családfők és özvegyek	Ezekhez tartozó lelkek
Áthozatal . .	14	3	1311	3692
Jánosfalva		—	61	155
Keményfalva		—	20	68
Musna		—	14	88
Összes . .	*17*	*3*	*1406*	*4003*
VII. Fejér kör				
Felső-Rákos		—	124	318
Héviz		—	78	198
Ürmös		—	39	108
Datk		—	26	90
Alsó-Rákos		—	17	43
Pálos		—	3	15
Összes . .	*6*	—	*287*	*772*
VIII. Háromszék kör				
Árkos		—	109	306
Szent-Király		—	43	137
Kőrispatak		—	46	129
Kálnok		—	37	112
Bölön		—	163	437
Nagy-Ajta		—	109	419
Szent-Iván és Laborfalva		—	57	160
Kökös		—	49	133
Sz.-György és Szemeria .		—	15	34
Kilyén		—	19	51
Ilyefalva		Hidvég	15	31
Összes . .	*11*	*1*	*662*	*1949*

A vallásközönség levéltárából — Közli Benczédy Gergely.

Népesedési kimutatás a jelenről és összehasonlitás.*)

I. Kolozsdoboka kör.

	Mult százév	1890.
Kolozsvár (Fejérd és Zsúk)	1138	1315
Alsó- és Felső-Szovát	215	629
Kolozs	247	220
Kide, leányegyházaival	70	262
Ilosva	18	—
Összes . .	*1688*	*2426*

II. Aranyos kör.

	Mult százév	1890.
Abrudbánya	391	181
Verespatak	257	319
Toroczkó-Szt. György	964	721
Toroczkó város . . .	1500	1211
Csegez	299	288
Aranyos Rákos . . .	324	667
Átvitel . .	3735	3387

*) Az adatokat a jelenre nézve az 1890-iki népszámlálás adataiból veszszük, a mult száz évi népesedésre pedig a fennebbi kimutatásból, a családfőket és az ezekhez tartozó lelkeket együttszámitva.

	Mult százév	1890.
Áthozatal . .	3735	3387
Várfalva	397	804
Sinfalva	214	347
Bágyon	424	1124
Szt.-Mihályfalva . .	136	578
Torda	685	1196
Szind	169	56
Mészkő	113	298
Túr	90	215
Alsó-Jára	124	286
Kövend	509	1033
Összes . .	*6596*	*9524*

III. Küküllő kör.

Kis-Sáros	440	713
Dicső-Szent-Márton .	292	549
Dombó	238	653
Ádámos	226	588
Harangláb	93	153
Szőkefalva	82	84
B. Szent-Miklós . .	134	321
Széplak . . . . . (Vámos - Udvarhely, Koród-Szt.- Márton, Héderfája.)	135	142
Deésfalva . . . . . (Pocsfalva, Gálfalva, Oláh-Kocsárd, Bernád, Abosfalva.)	188	320
Szent-Benedek . . . (Asszonynépe, Sülye)	131	74
Teremi . . . . . . (Lőrinczfalva, B.-Besenyő.)	78	22
Összes . .	*2037*	*3619*

IV. Maros kör.

Szabéd	400	817
Szt.-László (Gálfalva)	455	874
Nyomát	98	307
Szent-Gericze . . .	266	646
Csókfalva	331	449
Kis-Adorján . . . . (Szt.-Háromság, Bede)	178	466
Átvitel . .	1728	3559

	Mult százév.	1890.
Áthozatal . .	1728	3559
Csitt (Nyárád)-Szent-Márton . . . . . (Csikfalva, Jobbágyfalva, Buzaháza.)	458	1107
Iszló . . . . (Péterlaka, Marosjára, Ilye.)	53	223
Vadad	192	394
Kaál	227	404
Ikland	198	125
Szent Király . . .	36	24
Harczó	10	4
Összes . .	*2902*	*5840*

V. Keresztur kör.

Böződ	372	803
Kőrispatak . . . . (Böződujfalu.)	134	444
Nagy-Solymos . . .	101	173
Kis-Solymos	413	871
Gagy	169	412
Medesér	218	534
Tarcsafalva	172	315
Tordátfalva	200	470
Csehétfalva	143	364
Martonos	274	582
Énlaka	375	604
Korond	279	833
Firtos-Váralja . . .	158	302
Szent-Mihály . . . (Alsó-Benczéd, Felső-Benczéd, Demeterfalva, Kobátfalva.)	527	1084
Kadács	175	363
Siménfalva . . . . (Galambfalva.)	335	644
Szent-Miklós . . . (Kis-Kede, N.-Kede)	152	453
Szent-Ábrahám . . (Csekefalva, M.-Andrásfalva.)	341	928
Magyar Zsákod . . (Véczke.)	174	418
Uj-Székel	188	456
Átvitel . .	4900	11053

	Mult százév.	1890.
Áthozatal . .	4900	11053
Pipe	238	336
Bordos	228	83
(Szt.-Demeter, Székely-Szállás, Cséb.)		
Boldogasszonyfalva .	106	281
Sárd	81	138
Sárpatak	30	5
Rava	285	696
Székely-Keresztur .	437	1173
(Rugonfalva, Fiatfalva, Bethfalva.)		
Összes . .	*6305*	*13765*

VI. Udvarhely kör.

Derzs	652	1222
Vargyas	844	1451
H.-Almás	772	1636
Karácsonfalva . . .	425	619
H.-Szent Márton . .	384	442
H.-Szent-Pál . . .	336	621
Kénos	228	319
(Patakfalva, Fenyéd.)		
Városfalva	283	440
Okländ	285	643
Recsenyéd	194	221
Ujfalu	240	353
Gyepes	111	433
H.-Szent Péter . . .	116	216
Átvitel . .	4870	8616

	Mult százév.	1890.
Áthozatal . .	4870	8616
Abásfalva	133	390
Jánosfalva	216	321
Keményfalva	88	333
Múzsna	102	250
Összes . .	*5409*	*9910*

VII. Fejér kör.

Felső-Rákos	442	1120
Héviz	276	593
Ürmös	147	615
Datk	116	446
Alsó-Rákos	60	235
Pálos	18	11
Összes . .	*1059*	*3020*

VIII. Háromszék kör.

Árkos	415	917
Szent-Király . . .	180	188
Kőrispatak	175	338
Kálnok	149	274
Bölön	600	1285
Nagy-Ajta	528	770
Szt.-Iván és Laborfalva	217	269
Kökös	182	290
Szt.-György és Szemeria	49	178
Kilyén	70	39
Ilyefalva (Hidvég) .	46	31
Összes . .	*2611*	*4579*

Összesités.

	Mult százév.	1890.
I. Kolozsdoboka kör	1688	2426
II. Aranyos „	6596	9524
III. Küküllő „	2037	3619
IV. Maros „	2902	5840
V. Keresztur „	6305	13765
VI. Udvarhely „	5409	9910
VII. F.-Fejér „	1059	3020
VIII. Háromszék „	2611	4579
Összes	*28607*	*52683*

E szerint azokban a községekben, a melyekben a mult századév végén volt *28607* unitárius — mert az összehasonlitásban csak ezek vannak szem előtt tartva, — ma van *52683*, tehát *24076*-al több. Ide véve a meg nem jelölt helyeken történt növekedést: *8934*-et, az unitáriusok összes létszáma *61617*, vagyis *33010*-el több, mint száz évvel ezelőtt.

Péterfi Dénes.

Párisi levél.

Páris, 1895. nov.

(Louis Pasteur. A társadalmi kérdések tanulmányozására alakult protestans társulat congressusa Bordeauxban oct. 16, 17., 18-án. A liberálisok és orthodoxok békülése.)

Szerkesztő Ur!

Ugy hiszem természetesnek fogja találni, ha nehány szót irok folyóiratukba arról a lángszellemű emberről, kit sept. 28-án vesztett el Francziaország. Hogyha francziának született is, az egész emberiség magáénak tarthatja ama számtalan jótéteményért, melyeket tőle nyert. A temetése ünnepélyes volt, de joggal mondották, hogyha mindazok jelen lettek volna, a kiknek egészségét, vagy jóllétét visszaadta, Páris szűk lett volna befogadásukra. Nem akarok itt beszélni a tudósról, az ő munkájáról és felfedezéseiről, mert mindezek ismeretesek a mivelt világ egyik végétől a másikig. Csak az emberről akarok szólani, a sziv nagy jóságáról és gondolkodása emelkedettségéről.

Mily csodálatos élet, melyet az egyszerű timár fia elért saját erején, kitartó munka által, hogy a természet legbensőbb titkait felfedje. Pasteur életének egyik legjellemzőbb vonása, a kötelesség teljesitése. Ugyszólva mindig rabszolgája volt a kötelesség teljesitésnek. Ezt mutatta meg mindvégig, rövid és ékesszóló végrendelete utolsó soráig.

Ime a végrendelet utolsó tétele: „Vajha gyermekeim sohase térnének el a kötelesség törvényétől és anyjuk iránt mindig azt a gyöngédséget tanusittanák, a melyet megérdemel!“ A mellett a gyönyör mellett, melyet a tudomány nyujt, mennyire nyitva tartotta szivét e nagy tudós a házi tüzhely édes örömeinek. Ő alapjában jó volt; csaknem könnyekig meg volt indulva a szenvedő emberiség gyógyitására tett felfedezései eredményeit látva. Mindenféle kitüntetéssel és tisztelettel elhalmoztatott és mindig nagyon szerény maradt.

Felfedezéseiből pénzbeli jutalmat sohasem tartott meg magának. Nagyon szerény volt és alázatos. Mikor Dôlle város márványtáblát helyezett születés házára, a leleplezésen ugyan megjelent, de szót emelt a tisztelet ellen, milyent, mondotta, csak a halottaknak kellene rendezni; nem kell, tette hozzá, az utókornak itélete elé vágni. És mélyen megindulva beszédét igy folytatta:

„Miután a megtisztelés külső fényességei ellen tiltakoztam, melyeket nem érdemlek meg, engedjék meg kifejeznem, hogy nagyon meg vagyok hatva, lelkem mélyéig megindulva. Rokonszenvük e márványtáblán két nagy dolgot egyesit, melyek életemnek gyönyörűsége és szenvedélye voltak: a tudomány szeretetét és a szülői ház tisztelését. Oh atyám! és anyám! Oh eltünt drága kedveseim, kik oly szerényen éltetek e kicsiny házban! Ti vagytok azok, a kiknek köszönök mindent! A lelkesedést, anyám, ki oly bátor voltál, te öntötted belém. Hogyha a tudomány nagyságát mindig a haza nagyságával társitottam, ezt azoknak az érzelmeknek köszönöm, melyeket te leheltél belém. És te drága atyám, a kinek életed oly nehéz volt, mint durva mesterséged, te mutattad meg, hogy mit tehet a kitartó türelem. Neked köszönöm a szivósságot a mindennapi munkában... Magasra nézni, tanulni és mindig fönnebb igyekezni, erre te tanitottál meg... Legyetek kedves szülőim, áldva azért, hogy voltatok és engedjétek, hogy vigyem vissza rátok azt a tiszteletet, mely e háznak tétetett."

Szerény és odaadó levén Pasteur, a békének is barátja volt. Mikor születése 70-ik évét ünnepelték, csodálóinak, barátainak és tanitványainak, kik őt üdvözölték, azt mondotta: „Teljesen hiszem, hogy a tudomány és béke diadalmaskodni fognak a tudatlanságon és a háborun; hogy a népek törekvése arra fog irányulni, hogy épitsenek, nem pedig, hogy romboljanak; és hogy a jövő azoké lesz, a kik a szenvedő emberiségért a legtöbbet tesznek. Ifju emberek, ifju emberek bizzák magukat e biztos és hatalmas módszerekre, melyeknek még nem ismerjük, csak első titkait. Es bármi legyen pályájuk, ne engedjék, hogy önöket a kárhozatos és terméketlen skepticismus foglalja el... Kérdezzék meg magukat mindenek előtt: mit tettem tanulásomra? Azután pedig, a mint előhaladnak: mit tettem hazámért? Egész addig, a mikor az a boldog gondolat töltheti el, hogy némileg hozzájárultak az emberiség előhaladásához és jóllétéhez. De kedvezzen az élet törekvéseiknek többé vagy kevésbé, ugy kell törekedni, hogy a mikor az ember a nagy czél felé közeledik, joggal elmondhassa: „Megtettem, a mit tehettem."

Ez annyira szerény és nemes ember, ki mindig másokra gondolt, másokért dolgozott, mindazokban, a kik őt ismerték, a legrokonszenvesebb, a leggyöngédebb és legállandóbb érzelmeket keltette megérdemelt viszonzásul maga iránt. Családján kivül, melyet imádott, voltak barátai, a kiknek meleg érzése minden áldozatra kész volt. A nép is nagyon szerette és bizonyitotta mindennap szeretetét iránta.

De nemcsak odaadó tudós, becsületes és jó sziv volt, hanem gondolkozó és bölcsész, s lényegesen spiritualista bölcsész. S e tekintetben rá csakugyan lehet alkalmazni Baconnek ama hires mondását: „kevés tudomány eltávolit Istentől, sok hozzávezet." E százév végén, mikor némely tudós és több ugynevezett „szabadgondolkozó" azt állitja, hogy a tudomány és hit kibékithetlenek, Pasteur, a tagadhatlan tudomány embere, fennen hirdette, kifejezte az Istenben és az emberiség jövőjében való mély hitét. Mikor a positivista Littré helyébe a franczia akadémiába megválasztották, nem félt a positivismussal szembeszállni és az eszményben való fénylő hitèt megmutatni, mi megtetszik a következő sorokból: „Mi van a csillagos égbolton tul? Uj csillagos egek. Igen. És azon tul? Az emberi szellem egy legyőzhetetlen erőtől üzetve sohasem szünik meg ezt kérdezni: Mi van azon tul? Meg akar állani az időben vagy a térben? És a hol megáll, csak ismét egy végetlen nagyszerüség, nagyobb, mint a megelőzők, ugy hogy alig kezdi szemlélni, csak az engesztelhetlen kérdés tér ujra és ujra vissza, a nélkül, hogy kiváncsiságát el tudná hallgattatni. Semmit sem használ a felelet: Azontul ismét végetlen idők, határtalan terek, nagyszerűségek vannak. A ki a végetlen lételét vallja és ezt senki-ki nem kerülheti, ez állitásban többet foglal össze a természetfelettiből, mint a mennyi az összes vallások csodáiban van; mert a végetlen fogalmának e kettős vonása van, hogy az ránk nehezül és fölfoghatatlan. Mikor ez ismeret hatalmába keriti az értelmet, az ember nem tehet mást, minthogy leboruljon előtte. Még a kinos aggodalmak pillanatain is kegyelmet kell kérni az észtől; az értelmi élet minden feszitő erői szétmenéssel fenyegetnek, s csaknem közel érezzük magunkat ahoz, hogy Pascal fenséges örülete ragadjon meg. Ez egyszerű és elsődleges fogalmat a positivismus elveti és el annak a társadalmi életben való minden következményeit . . . ." Hogy gondolatát kifejtse és védelmezze, folytatólag azt mondja, „hogy az Isten eszméje a végetlen eszméjének formája" és hogy a meddig a végetlen titokzatossága nehezül az emberi gondolatra, emelkedni fognak templomok, a végetlen tiszteletére és hogy a metaphysika

nem tesz egyebet, csak leforditja bensőnkben a végetlen uralkodó fogalmát. Elfogadja a tudós Faradaynek ugyanezen tárgyról való gondolatát és azt teszi hozzá, hogy „az Isten fogalma és tisztelete éppen oly biztos uton jut szellemembe, mint a milyen biztosok azok az utak, melyek minket a természeti világ igazságaihoz vezetnek.“

Ugyanezen gondolatot tovább folytatva, ugy szól: „Az eszmény fogalma is nem a végetlenre nézve való tehetség-e, nem annak a viszfénye-e, mely a szépséggel szembe egy magasabb szépség feltevésére indit? A fölfogás tudománya és szenvedélye, avagy más dolog-e, mint annak a tudásvágynak a hatása, melyet a világegyetem titokzatossága hoz a lélekbe. Hol vannak az emberi méltóság, szabadság és a modern demokratia igazi forrásai ha nem végetlen fogalmában, a mely előtt minden ember egyenlő. Az emberiségre nézve kell lenni egy szellemi köteléknek, mondja Littré, a mely nélkül a társadalomban nem lennének egyebbek, csak elszigetelt családok, csak hordák, de nem valódi társadalom. A szellemi kötelék, melyet ő „az emberiség“ alsóbb vallásába helyez, nem létezhetnék csakis a végetlen felsőbb fogalmában, mert ennek a szellemi köteléknek a világ mysteriumához kell kapcsoltatnia . . . A görögök felfogták a dolgok alatt levő e titokzatos hatalmat. Tőlük örököltük nyelvünk egyik legszebb szavát, az enthusiasmust — Theos! — Bensőnkben levő Isten! Az emberi cselekedeteknek nagyszerűségét az inspiratio határozza meg, mely azokat szüli. Boldog, a ki magában Istent hord, a szépség eszményét és a mely neki engedelmeskedik, a művészet, a tudomány, a haza eszményét, az evangelium erényeinek eszményét! Ezek a nagy gondolatok és nagy tettek élő forrásai. Mindezeknek világossága a végetlen visszfényéből van“.

Ebből eléggé lehet látni a kitünő tudósnak nemcsak spiritualista eszméit, hanem mély vallásos gondolkodását is. Pasteur katholikus szülőktől származott és a katholikus vallásban neveltetett, de fontosságot nem tulajdonitott, csak a vallásos eszmének, és az ő eszménye végetlen távolságban van a tényleges katholicizmustól. Lelke mélyéből hivő volt, formalismus nélkül. Minden tekintetben fényes nyomott hagyott hátra, mely hosszu ideig utat mutat azoknak, kik az igazat és jót keresik az emberiség szeretetéből.

— „A társadalmi kérdések gyakorlati tanulmányozására alakult protestans társulat,“ hetedik congressussát Bordeaux-ban tartotta meg. A gyülés népesebb volt, mint az ezelőtti években. Ez onnan van, mert a tagok száma érezhetőleg növekedett a havrei gyülés óta. Ez örvendetes protestans szempontból, mert azt mutatja, hogy a kik

nincsenek is egy dogmatikai nézeten, élhetnek jó egyetértésben és egyesülhetnek emberies munkára. A vitatkozások élénkek, de mindvégig testvériesek voltak. A társulatnak fáradhatlan elnöke Boyve emelkedett beszéddel nyitotta meg az ülést és felelt ama támadásokra, melyeket közelebbről a socialista és ultramontan katholikus lapok intéztek a franczia protestantismus ellen, azzal vádolva, hogy hazát nem ismer. Hát, kérdezte, Coligny és a többi hasonló protestansok „hazanélküliek" voltak?

A gyülésen az első felolvasást Allier, a párisi theol. facultas bölcselemtanára tartotta „a vidék elnéptelenedéséről." Tanulmányozta a tényt, annak következményeit, okait és gyógyszereit. A tényt nagyon vigasztalannak mutatta fel a népszámlálás adataival. A falut elhagyják az emberek a városokért. És ennek következménye a rövidebb élet, a romlottabb egészség, a kevesebb születés, a közerkölcsiség alábbszállása és a családi élet megromlása. Az okok sokfélék: a közlekedés könnyüsége, mi oly gyakran vezeti a vidék lakóit a városba, a sokféle kiállitás, melyeknek látása vágyat kelt a vidékiekben a kellemesebb és könnyebb élet s annak többé-kevésbé jogosult élvezetei iránt. Bizonyos, hogy a müvelődés veszedelembe visz, hogy ha az ember nem tud ellenállni mindazoknak a kisértéseknek, a melyek annak utján megjelennek. Meg kell a vidékiekkel értetni, a kik a városokba azért jőnek, hogy könnyebb életük legyen, hogy éppen ellenkezőleg van, a mint az feles számu példából sajnálatosan látszik... A vita éppen oly érdekes volt, mint a felolvasás. Némelyek azt mondották, hogy az államnak kell közbelépnie, de ez az egyéni szabadság ellen lenne. Vezetni és felvilágositani, ez a mit szorgosan tenni kell. Némelyek közgazdasági eszközökben keresték a kérdés megoldását. Mások meg azt erkölcsi oldalról tekintették. Át kell alakitani, mondották, az erkölcsöket, megértetni a vidéki néppel azokat a veszélyeket, melyek gyermekeiket a városokban fenyegetik, láttatni a vidéki élet előnyeit... Sok igaz van az utóbbi nézetben, de azt jól össze lehet kötni gazdasági intézkedésekkel, s ez értelemben kell a mozgalmat folytatni.

A politikai sajtó, melynek sok képviselője volt jelen a congressuson, elismeréssel adózott Allier munkájának. Egyik közülök azt mondotta, hogy az egy gondolkozónak és polgárnak munkája, ki szereti az emberiséget... Csak is helyeselni lehet az ily nemes törekvéseket."

Még megemlitem Robert, a volt közoktatásügyi ministeri titkár felolvasását a „munka gyümölcseinek megosztásáról." Robert az egyéni szabadságot ki akarja békiteni a társasággal. S ezt a munka gyü-

mölcsei arányosabb elosztásával véli elérhetőnek. „Arra kell munkálni, hogy minden egyes függetlensége kibékittessék a collectiv cselekvés eredményével; ki kell mondani a társaság vagyonának kiterjesztését, s nem kell mindjárt az állam közbelépéséhez folyamodni. Maradjunk a szerződés jog és szabadság terén: s vegyük igénybe az együttható nevelést." A gondolat és érzelmek magasságára emelkedett, mikor a forradalmi politikusok ellen kelt ki, kik a politikai harczot a munkáskérdésre viszik át és mindig azt keresik, hogy a munkaadók és munkások közt az egyetértést megzavarják. A gyűlés nagy többsége osztotta felolvasó nézeteit, t. i. hogy az állam közbelépése nélkül, társadalmi úton kell a munka gyümölcseinek igazságosabb elosztására törekedni.

A három napig tartott congressust Wagner lelkész beszéde zárta be, a kiről én már nem egyszer tettem emlitést s teszek közelebbről egy munkája: „Az egyszerü élet" megjelenése alkalmából. Most „a franczia ifjuság tényleges kötelességeiről" tartott beszédet Bordeaux egyik legnagyobb termében. E beszéd a nagy közönség számára volt szánva. Az ellen a szükkörüség ellen kelt ki, mely okozza, hogy mindenik a maga pártjába, a maga külön osztály vagy érdekkörébe szoritja magát. Független, szabad, s a nagy dolgok felfogására alkalmas lényeket óhajt, kik nem azt nézik, hogy minő ruhájok van az embereknek, hanem, hogy mit érnek. Tetszés és taps kisérte e beszédet.

Ez röviden a Bordeauxban tartott congressus.

De valaki azt kérdhetné, hogy mind e gyűlésezés, mind e felolvasások, mind e vitatkozások után is mi az eredmény? Mert ez a fontos kérdés, hogy mi jó eredmény származik e törekvésekből a társadalmi előhaladásra? Annyi eredményt már is meg lehet állapitani, hogy hatottak a pálinka-ivás korlátozására és ez már tagadhatatlanul jót jelent.

— A reformált egyház consistoriumai, nehány kivételével, feleltek a liberálisoknak a két párt kibékitésére nézve tett felhivására. S tagadó feleletet egy sem adott. Az orthodox consistoriumoknak nagyrésze azonban addig nem nevez ki a maga részéről követeket, a mig hivatalos zsinat nem tartatik, melytől utasitást kérnek. Mindazáltal jó reménynyel vagyunk a kibékülés iránt. A protestansoknak szükségük van az egyesülésre Francziaországban is, hogy a katholicismus ultramontan törekvéseit annál inkább ellensulyozhassák.

CHARRUAUD D.

Gyöngymondatok.

(Újkori iróktól.)

Emelkedés. Emelkedettség.

A ki nagyra emelkedhetik, szégyent ismerni nem akar. *Corneille Tamás.*

Semmi sem emelkedhetik magasabbra, mint a munkás-alázatosság. *Petrárka.*

Hatalompolczra lépni nyugalom reményével annyi, mint hegymagaslatra költözni azért, hogy ott a szelek és mennykövek ne találjanak. *Petrárka.*

A felemelkedésnek a világban két módja van: vagy önszorgalmunk, vagy mások erőtlensége által. *La Bruyère.*

Magas állásra jutott barátunktól elég lesz annyi is, ha az ismeretséget velünk fentartja. *La Bruyère.*

Becsület ürügye alatt léptél a polczra, de haszonért ülsz rajta. *Czuczor.*

Emlék.

Egyetlen jótét emléke jobban világit utánunk, mint ezer fáklya lobogása s a honfiak néma áldása jobban ékesiti koporsónkat, mint minden czimer s érdemrend. *Jókai.*

Érdemetlen lennék a jelen életre, ha nem gondolnék a jövő életre, azaz, azon itéletre, melyet az utókor teend felőlem. *Voltaire.*

A föld hasonló egy nagy laphoz, melyre akarja a maga nevét mindenki felirni Mikor a lap betelt, a már oda irt neveket ki kell törölni, hogy helyökbe újak irassanak. *Fontenelle.*

Aranyozott emlékoszlop annyi, mint festett ház a vaknak. *Petrárka.*

Emlékezet.

Az emlékezet azon egyetlen paradicsom, melyből ki nem űzethetünk. *Saphir.*

Emlékezőtehetségedet tartsd fenn gyakorlattal. A szorgalom nem szokott semmit is téveszteni. *Petrárka.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

Különfélék.

A marosvásárhelyi unitárius leányegyházat november hó 17 én alakitották át anyaegyházzá, mely alkalommal a maros-szt.-királyi lelkész Kelemen Albert esperes ünnepélyesen beiktattatott. Az ünnepély fényét emelte Főt. Ferencz József püspök ur megjelenése, ki a beiktatást végezte. Ez alkalomból egyik jelenlevő barátunktól a következő sorokat közöljük : Nem hallgathatjuk el egyházi életünk ez örvendetes mozzanatát minden reflexio nélkül. Az ilyen s ehhez hasonló eseményeknek mélyebb jelentőségük van vallási szempontból, semhogy mint napi eseményt egyszerüen constatálhatnók. Mi ugy fogjuk fel a marosvásárhelyi egyház ez ünnepélyét, mint egy hosszu, csöndben s annál nagyobb, annál intensivebb erővel fejlődött szellemi mozgalomnak befejező actusát, melyben az eszme kiengesztelő és a lelkeket kielégitő győzelemre jutott. Lehetetlen annak a valláserkölcsi életre kiható nagy jelentőségét el nem ismernünk. E szükségletet régóta érezzük; régóta keresték a megvalósitás, a kielégités módozatait és eszközeit. S most már végre teljesült e vágy. A lelki szomjat érezők felidülhetnek. S a tény annál nagyobb fontosságu, mert a korszellem áramlata, ha ilynemü mozgalmaknak nem ártalmas és veszedelmes is, de egyáltalában nem kedvező. Örömünk annál nagyobb, mert látjuk, hogy a gondolkodás, érzés és cselekvés mai átlagos, mondhatni egyformásitott világában vannak még felemelkedett lelkek, szivek, melyek vallásos szükségleteket tényleg éreznek s azokkal szemben nem közönyösek, hanem kielégitésökre minden módon, akadályokkal küzködve is törekednek. Beiktatott lelkész egészen helyesen érezte ki e gondolatok fontosságát s ezért hirdette Pál apostollal, hogy s z i v v e l h i s z ü n k a z i g a z s á g r a. S ezért üdvözöljük a szellemnek emez uj állandó otthonát.

Papi fizetések Amerikában. Dr. Hall, amerikai hires hitszónoknak évi rendes fizetése nem kevesebb, mint 177.000 dollár. Ehez jőnek még a rendkivüli jövedelmek. Az Egyesült Államok milliomosainál a jó tonushoz tartozik, hogy magukat vele eskettessék, gyermekeiket vele kereszteltessék és az is a jó tonus kifolyása, hogy minden ily szolgálatért 100 dollárt fizessenek. Valamivel kevesebb a fizetése

dr. Morgan Dixnek, ő ugyanis évenként 50.000 dollárt kap. De e mellett, mint az egyházközség javainak felügyelője, még több ezer dollárral díjaztatik. Apróbb bevételei és ajándékok mintegy negyedmillióra mennek fel. . . . . .

Az ev. ref. theologiai facultás Kolozsvárt nov. 3-án nagy ünnepélyességgel nyittatott meg. Különböző hatóságok, testületek képviselői mellett jelen voltak az ünnepélyen a közokt.-ügyi minister és államtitkár s az összes reformátusokat képviselő konvent. Református afiai igazi örömmel és lelkesedéssel voltak eltelve e magasabb intézet felállitásán. Az épület a felszereléssel együtt mintegy 200.000 frtba került, évi szükséglete pedig 32.000 frtban állapittatott meg. A facultás tanárai: Kenessey Béla igazgató, az újszövetségi irásmagyarázatra; Molnár Albert a gyakorlati theologiára, Nagy Károly a hittanra, Kecskeméthy István az ó-szövetségi irásmagyarázatra, Pokoly József az egyháztörténelemre. Az intézet a theol. tanulókon kivül benlakást és segélyt ad tanári pályára készülő növendékeknek is. A megnyitáskor volt 31 theol. és 37 tanárképezdei növendék. Az ünnepélyt az intézet megalkotója, Szász Domokos püspöknek adott fáklyás zene zárta be.

A dunántuli ev. ág. egyházkerület püspökévé az öregsége miatt lemondott Karsay helyébe *Gyurátz Ferencz* pápai lelkész választatott meg, kit dec. 10-én Győrött hivatalába ünnepélyesen be is iktattak.

Statistika. Magyarországon 1892-ben az elhalálozás átlaga 35 volt, mig az Egyesült Államokban 19·9, Norvégiában pedig csak 17·7. A házasságkötésre legelől jön az Egyesült Államok 18·5, azután Magyarország 18·4 és leghátul Irország 9·3. A születésekre nézve legelső Magyarország 40, azután következnek Ausztria és Olaszország 36 Anglia 30, az Egyesült Államok 24·9, legkedvezőtlenebb volt a születések száma Francziaországban 22·4.

A régi olympiai játékok felújittatnak Görögországban. 1896. ápril 6-ikára van kitüzve az első olympiai játék s tart három hétig. A megjelent terv szerint lesznek versenyek futásból, ugrásból, birkozásból, emelésből, golyóvetésből s más athletikai játékokból és lófuttatásból. A futásversenyek hossza 100 métertől 1500-ig terjed. De lesz egy verseny Marothontól Athenae-ig, melyben 42.000 métert kell futni. Mindezek a versenyek, kivéve a Marathon és Athenae közöttieket, Athenaeben a nagy Panathenaia pályatéren fognak megtartatni, mely csaknem a régi pályatér helyén van, de nagyobbitva, úgy hogy 70.000 nézőt befogadhat. Ez 800.000 drachmába, körülbelől 260.000 forintba került. E költséget egy epirusi gazdag görög, Evaros György fedezte, kiről azt mondják, hogy harmincz milliónyi vagyon felett rendelkezik,

melynek nagyobb részét Egyptomban szerezte. Az ülőhely három első sora mind pentelicusi márvány, melyet most is oly bőven kapnak, mint Perikles korában. A Marathon és Athenae közötti versenynyel azokat a régi futókat akarják utánozni, kik megvitték a marathoni győzelem hirét Athenaebe. Lesznek újabbkori játékok is, kifutó, cricket, lawntennis, kerékpár- és csónak-verseny. Méltó és érdekes hozzáadás lesz e játékünnephez a régi görög drámáknak és vigjátékoknak, valamint újkoriaknak is eléadása, melyben Európa legjobb szinészei vesznek részt.

Mysteriumok. Vannak mysteriumok, melyek valódiak és vannak, melyek mesterségesek,. csináltak. A tudománynak egy ágában sem haladhatunk messze a nélkül, hogy ne érkezzünk a megismerhetlenhez. A mysterium vagy félelmet, vagy kiváncsiságot ébreszthet. Az emberi szellemnek e fogékonysága hozta létre a mysteriumgyártást, mint a hatalom és befolyás eszközeit. A büvésznél ez üzlet. Leleményessége, ügyessége kijátsza az érzékeket. Az ily mysterium természetesen mesterséges. Olyan valami, a mi nem tartozik a tárgyhoz, de rá van vetve. Nem természetes köd a mezőn, hanem erdei tüz, melyet valaki gyujtott s melyet legjobb eloltani. A mesterséges mysterium: egyszerüen a kiváncsiságot felkelteni, vagyis a levegőt füsttel és köddel tölteni be.

A vallásban is vannak, kik a mysteriummal kereskednek és portékáiknak nagy része mesterséges, nem valódi. Mikor az ember a világegyetemre tekint, oly mysteriumokkal találkozik, melyek tudományát és tehetségeit tulhaladják. De vannak mysteriumok, melyeket maga az ember csinált. Simon magus, ki varázslataival a népet bámulatba ejtette, nem az egyedüli, a ki mysteriumokat gyártott. Az a feltétel, hogy egy darab fában, ha az a keresztből van véve, a szentek csontjában, a martyrok ruhájában mysteriosus erő van, ezereknek tiszteletét biztositotta. De mindezeknek a legkisebb közük sincs a valláshoz, mint olyanhoz, nem szükségesek annak lételére nézve, sőt inkább akadályok.

Vannak csinált mysteriumok a theologiában is. Csináltak mesterséges áldozatot; tömjént gyujtottak, füstöt bocsátottak fel láng helyett. Mesterséges tanokat vittek be hamis felvételekre alapitva. A legegyszerübb dolgokat üres szóhalmazzal fedték be. Egész könyvtárak irattak a háromság és Krisztus kettős természete mysteriumairól, melyek embercsinálta mysteriumok. Jézus vallása egyszerü, szép, tiszta, erkölcsi volt. Jézus nem szerette, hogy őt csodatevőnek, varázslónak tartsák, de nem kerülhette ki, hogy azután természete egyszerüségére mesterséges mysteriumot ne vonjanak. S a ki a legtermészetesebb volt, mesterséges lényt csináltak belőle, kettős természettel, mi felett száz

évekig veszekedtek a hittudósok, kik azt gondolták az ő küldetésüknek, hogy a világot meg kell szabaditni a feltételezett büntől. Könnyü történelmileg látni, hogy sok ebből miért történt, de azt már bajos érteni, hogy miért kellene ennek folytatódni. Vissza kell menni Jézushoz, hogy megtaláltassék a mesterséges helyett a valódi Jézus.

Parker Tivadar munkái és hatása iránt mind nagyobb és őszintébb elismerés nyilvánul. „Hitszónokok a magasabb kritika előtt“ cz. tanulmányában A. D. White ezt irja: Nagyon értékesek amaz értekezései, melyeket fontos vallási és politikai kérdésekről az északi nagyobb városokban tartott, de legmaradandóbb munkája, hogy világosságot vetett a szentirásra és a mostani mozgalomnak egyik előfutója volt nemcsak az Egyesült Államokban, hanem az egész keresztény világban. Alighogy az iskolát elhagyta, leforditotta De Wettenek „Az ó-testamentomba bevezetését“, mely sok gondolkozó emberre tett benyomást. 1841-ben „A kereszténység muló és maradandó eleméről“ tartott beszéde jelöli az ő nagy egyéni pályájának kezdetét. Beszédei, felolvasásai, „A vallásra tartozó dolgokról való értekezése“ nagyon növelték befolyását. Mély vallásos kedély volt és erős vallásos befolyást gyakorolt közönségére. Jutalmát megkapta. A mily szép és nemes volt élete és életmunkássága, éppen annyira féltek tőle. Míkor egyszer beteg volt, az egyik orthodox templomban azért imádkoztak, hogy az Isten szabaditsa meg legnagyobb ellenségüktől, vegye el őt a föld szinéről. De ő kitartó és bátor volt és a férfiaknak és nőknek ama nagy sokasága, mely Bostonban és más városokban körüle sereglett, terjesztette eszméit. Sorsa megható. Telve hittel és reménynyel, de megtörve idő előtt a munkától, ment Olaszországba és meghalt ott az Egyesült Államok legsötétebb korszakában, a mikor az államban a rabszolgaság és az egyházban a régi orthodoxia látszott teljesen diadalmaskodni. Csakis a Mózes halála, mikor az igéret földére benézhetett, látszik a Parker halálához hasonlónak, mely Lincoln elnökké választatása és „A tanulmányok és szemlék“ közzététele előtt mintegy hat hónappal következett be.

„Az unitárius történetirás legujabb remeke“ czimen révész Kálmántól egy füzet jelent meg nehány megjegyzésképp Kanyaró Ferencz „Unitárius történetirás és Kálvinorthodoxia“ czimű munkájára. Nem szólunk a fenforgó vitához, nem teszszük mérlegre a füzetet, nem latoljuk, hogy mint feleletnek mi sulya van. Nem szólunk arról sem, hogy a befejezésben általán az unitáriusok ellen fordul és azt akarja bizonyitani, hogy az unitáriusok nem protenstánsok. Nem most irja ezt Révész Kálmán először és hisszük, hogy nem is utolszor. Az ő álláspontja mellett, mely a protestantismus benső elvét teljesen mellőzi,

az unitáriusoknak sohasem is lehet kilátásuk arra, hogy protestansoknak tekintessenek. De e kitüntetést ők nem is kivánják. Ily álláspontról legszabadelvübb törekvéseik is, mint a „Protestáns Egylet“ megalakitásakor tett felszólalások, csak félremagyaráztatnak. Ily állásponton azt se lehet soha megérteni, hogy a socinianismus és unitarismus nem egy, hanem köztük némi különbség is van. Nem azt sem, hogy a protestáns név használata ellen tiltakozni is lehet, a mikor az világosan felekezeti irányt rejt maga alatt. Ily állásponton sok, nagyon sok dolog érthetetlen. De mindezekről nem szólunk. Hanem ahoz már igenis van szavunk, hogy az unitáriusok maguk protestáns voltukat csakis a Baldácsy alapitvány létrejötte óta ismerik el: „Jó minekünk itt lakni — mondák, — csináljunk három hajlékot.“ Igy! No hát, ez a szent szavakba kiöntött epe minden történelmi forrást nélkülöz. Annak nem felelnek meg tények, valóság. Meg kell nézni vallási könyveinket, melyek ellenkezőt bizonyitnak. Hogy mennyire nem felelnek meg, magának a füzetnek egyik lapja is mutatja, mely szerint azok az unitárius férfiak, kik a „Prot. Egylet“ alakuló gyülésén (1871) jelen voltak, mindamellett, hogy a „Reformegylet“ elnevezést pártolták, kijelentették, „hogy protestánsoknak tartják magokat.“ De hijával van az még egyébnek is. Hát azt gondolja Révész ur, hogy ha Ballagi az unitáriusokat 1872-ben nem iktatja bé a protestáns tiszti névtárba, 1876-ban csakugyan kimaradnak a Baldácsy alapitványból, azt gondolja Révész ur, hogy Br. Baldácsy a reformátusoknak, ág. hitvallásuaknak és unitáriusoknak a Protestáns nevért, mint olyanért tette alapitványát, és nem azért, a mit a név alatt bennük a hazára, a nemzetre nézve látott?! Ne akarjon Révész ur ott is itélni, hol az itéletet a Magasabb Biró magának tartotta fenn; ne akarjon itélni, mikor igy látszik a Baldácsy alapitványt is megitélni.

A névmagyarositás eszközlésére Budapesten több év óta egy társaság munkál. *Telkes Simon*, a társaság fáradhatlan elnöke most külön felhivásban sürgeti a nevek magyarositását.

Pap Gábor a dunántuli ref. egyházkerület püspöke, az egyházpolitikai törvények egyik legbuzgóbb harczosa nov. 2-án meghalt, 72 éves korában. Halála veszteség nemcsak a ref. egyházra, hanem általán a közéletre nézve is. Iránya szabadelvü, érzülete keresztényi. Egyike volt azoknak a jellemeknek, melyek a mi földünkön születnek, melyeknek vonásai, fenkölt gondolkozás, keresztény erények és lángoló hazaszeretet. — *Kerekes Sámuel* marosvásárhelyi polgári iskolai tanár, a „Maros Vidék“ szerkesztője, meghalt 48 éves korában. Részvéttel jegyezzük fel halálát. Székelykereszturi zsinatunkon minket is részesitett verses köszöntőben, miről országszerte ismeretes volt.

Gyászhirek. Özv. Nagyajtai Kriza Jánosné sz. Fűzi Borbára unitárius püspökné, a kolozsvári jótékony nőegylet alelnöke életének 78-ik, özvegységének 20-ik évében, dec. 2-án jobblétre szenderült. A jeles nő életét és érdemeit a fennebb közölt ima méltányolja. Az elhunytban szerkesztő-társunk Kovács János anyósát gyászolja, s unokák és nagyszámu rokonság őrzik emlékét. — S éppen most következett bé halála egy másik püspöki özvegynek, Aranyosrákosi Székely Sándorné, szül. Hincs Zsuzsánnának is, ki dec. 16-án nyugodott el életének 85-ik özvegységének 43-ik évében. Halálát első sorban Gyulay László, nyugalmazott városi főpénztárnok, kinek az elhunyt nagynénje volt és számos rokonság fájlalja. Kegyeletünk kifejezéseül a koporsójánál mondott imát a jövő füzetben közöljük. — Dániel Lajos, vargyasi földbirtokos, egyh. tanácsost fájdalmas csapás találta. Elvesztette ifju szép nejét Pálfy Márthát, gyermekeinek szerető édes anyját. A haláleset egyházunk két kiváló családját a Daniel és Pálfy családokat boritotta gyászba. — Dr. Barabás Abel temesvári főreáliskolai tanár érzékeny veszteséget szenvedett, fiának Barabás Ferikének halálában, ki hosszas szenvedés után 8 éves korában hunyt el.

Értesités. Benke István sepsi-szt.-györgyi ref. koll. tanár tisztelettel értesiti, a kiket illet, hogy *„Isten országának“* III. kötete meg fog jelenni. Ez a mű *Buxton* Vilmosnak, London egyik külvárosi papjának, leginkább természetrajzi textusok alapján készült ifjusági beszédeit tartalmazza. E beszédek, nemcsak gyermekeknek és ifjaknak, hanem bármilyen közönség, intelligentia és nép előtt is elmondhatók, illetőleg ezek a beszédek bő anyagul szolgálhatnak sok beszéd szerkesztéséhez, *különösen a biblia tanitása és megértése szempontjából.* A beszédek czimei ezek: 1. A kis gyermekek őrizőink lehetnek. (Ezs. 11, 6.) 2. Az oroszlán és a bárány. (I. Pét. V. 8, Ján. 1, 36.) 3. A kigyó és a galamb. (Jel. 12. 9., Mát. 10' 16.) 4. A farkasok. (Mát. 7., 15.) 5. A rókák. (Ének 2. 15.) 6. A veréb és a fecske. (Zsolt. 84. 3.) 7. A négy apró állat (Péld. 30. 24.) 8. Sasszárnyak (Ezs. 11., 31.) 9. A pálmafa tanitásai. (Jel. 7., 9.) 10. A galagonya király (Bir. 9., 14.) 11. A mit a czédrusfa beszél. (Ezék. 31., 8.) 12. A mit a czédrusfa látott. (Ének. 1., 17.) 13. A kövek is beszélnek (Hab. 2, 11.) 14. A műhely. (Ján. 6., 20.) 15. A Jézusért (II. Kor. 4., 5.) A kötet ára postai bérmentes szétküldéssel *egy forint.*

Tompa Mihály „Reliquiák“ 2 kötetben előfizetési ára 3 frt. Megrendelhető Ferenczi B. protestáns egyházirodalmi könyvkiadóhivatalában Miskolczon

Előfizetésre felhivások. Rédiger Géza, folyóiratunk jeles munkatársa előfizetést hirdet *Jóslat* cz. drámájára, mely januárban jelenik meg s ára 1 frt lesz.

Kádár József, Deés város történetirója megirta «Szolnok-Dobokavármegye nevelés- és oktatásügyének történetét a legrégibb időktől napjainkig. Ez uttörő munka előfizetesi ára 2 frt.

Jótékonyság. Éppen most értesülünk, hogy Br. P. Horváth Kálmán főgondnok a karácsoni ünnep alkalmából 150 frtot adott át Főt. Ferencz József püspök urnak jótékony czélra. A nemes bárónak e szép tette önmagát dicséri. Ker. Magvető számára 30 frt; Unitár. Közlöny 30 frt. kolozsvári ekkla szegényei 40 frt, tordai 20 frt. sz.-kereszturi 10 frt. sepsi-szt.-györgyi ekkl.-ban egy tanuló 10 frt. helybeli rongyos egylet 10 frt.

Olvasóinkhoz.

A közelgő ujév alkalmából szeretettel üdvözöljük szives olvasóinkat. És meg vagyunk győződve, hogy üdvözletünket hasonló szeretettel fogják viszonozni. Az a viszony, mely minket egyházunk szellemi érdekeiben összeköt, feljogosit erre. Ennek a viszonynak minél bensőbb ápolását kérjük a jövőre is. A magunk részéről igyekszünk mindent megtenni, a mi által folyóiratunk értékét emelhetjük, igyekszünk tartalmát növelni, keretét szélesitni és jövőben más munkák mellett alkalmas szépirodalmi dolgozatokat is fogunk közölni. Ebben a munkában segitenek, a kik folyóiratunknak eddig is belső dolgozótársai voltak, s a kiket most *Kanyaró Ferencz, dr. Gál Kelemen* és *Gálfy Lőrincz* barátaink személyében néven is megnevezünk, a kik mint főmunkatársak fognak velünk együtt még fokozottabb mértékben munkálni. Ehez a törekvéshez kérjük olvasóinknak minél nagyobbmérvü támogatását, hogy a közös czélt annál sikeresebben szolgálhassuk.

A pártoló és előfizetési dijakat január végéig kérjük beküldeni.

Boldog uj évet!

A Szerkesztőség.

Aranykönyv.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Tkts Csegezy Lajos körjegyző úr és kedves neje Komjátszegi Róza urasszony, elhunyt felejthetetlen leányuk, Vilma emlékére azon alkalomból, hogy a szeretett leánynak 1894-ben kellett volna confirmálni — égy becses urasztali abroszt és ehez való hat kis asztalkendőt ajándékoztak az ar.-rákosi szt. ekklésiának oly feltétel mellett, hogy ezek csakis confirmatiói urvacsora-vétel alkalmával használtassanak.

Midőn ezen kegyes adományért a szt. ekklésia nevében hálás köszönetünket nyilvánitjuk, kivánjuk, hogy a bánatos szülők találjanak vigaszt azon hitben, melynek könyve mondja: *nem halt meg a leányzó, hanem csak aluszik.*

Tkts Komjátszegi Pál ur, ny. szbiró a maga és elhunyt szeretett neje Csegezi Pálfi Zsuzsánna nevére és emlékére „Urvacsorai kenyér- és boralap biztositása“ czimén 50 (ötven) forint alapitványt tett oly módon, hogy midőn ezen alaptőke kamatjával annyira növekedik, abból évenként urvacsorai kenyér és bor szereztessék, igérvén, hogy miként eddig több évtől fogva adta, adni fogja addig is a kenyeret és bort.

A vallás oltárára tett ezen nagybecsü alapitványért a hitbuzgó alapitványért a hitbuzgó alapitványozó urnak midőn e helyen is hálás köszönetet mondunk, kivánjuk, hogy elhunyt kegyes lelkü nejének emléke legyen áldott a mi gyülekezetünkben mindörökké!

Ar.-Rákos, 1896. november 25.

Pálfi Dénes, gondnok. Létai Máté, lelkész.